

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Χ. ΧΙΟΝΙΔΗ
Ἱστορικοῦ

Δ ΒΒΒ.

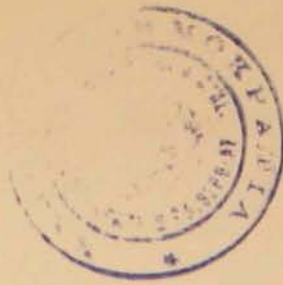
1119/96

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΦΙΞΕΙΣ
ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΣΤΗ ΒΕΡΟΙΑ
(ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ)

Ἐνάτυπο ἀπό τόν Τόμο
Πρακτικά Διεθνούς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου
«Ο ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΠΑΥΛΟΣ ΚΑΙ Η ΒΕΡΟΙΑ»
(27-28 Ἰουνίου 1995),
Βέροια 1995

ΒΕΡΟΙΑ 1995

592
0

ΔΩΡΕΑ

Γ. Χιωρίδης

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΕΡΟΙΑΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΕΡΟΙΑΣ

Αριθμός εισαγωγής 75040
Ημερίδα εισαγωγής 18-9-96
Αξιωματικός αριθμός 22592

ΤΙΣΒ

ΠΛ

(122)

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Χ. ΧΙΟΝΙΔΗ

Ἱστορικοῦ

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΦΙΞΕΙΣ
ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΣΤΗ ΒΕΡΟΙΑ

ΔΗΜΟΣΙΟΝ ΚΕΝΤΡΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΒΕΡΟΙΑΣ

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΦΙΞΕΙΣ
ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΣΤΗ ΒΕΡΟΙΑ*
(ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ)

1. Είσαγωγικά

Σπάνια ένα τόσο ολιγόλεξο κείμενο, όπως είναι οί στίχοι 10 έως και 15 του κεφαλαίου ιζ' των Πράξεων των Ἀποστόλων, πού ἀποτελοῦνται, συνολικά, ἀπό 135 λέξεις (ἢ καί ἀπό 120, μονάχα, ἂν δέν ὑπολογίσουμε τόν 15ο στίχο, ὁ ὁποῖος ἀφορᾷ, κυρίως, στήν ἄφιξη τοῦ Ἀποστόλου Παύλου στήν Ἀθήνα), δημιούργησε, προκάλεσε τόσα καί τόσα ἐρμηνευτικά προβλήματα στή διάρκεια πολλῶν αἰώνων. Ἐννοῶ, βέβαια, τά ἀναφερόμενα στήν πρώτη, ξαφνική, βιαστική μᾶλλον, ἄφιξη τοῦ Ἐθναποστόλου καί τοῦ Σίλα στή Βέροια, στήν καρποφόρα διδασκαλία τῆς νέας θρησκείας, στή δημιουργηθεῖσα ὕστερα ὀχλοκρατία καί στή συνεπόμενη ἐσπευσμένη ἀναχώρησή του γιά τήν Ἀθήνα. Ἴσως νά θεωρηθεῖ ἀβάσιμη ἢ ὑπερβολική αὐτή ἡ ἄποψή μου, ὅπως μπορεῖ, πράγματι, νά ἐκληφθεῖ προκαταβολικά. Ὅμως, θά παρακαλέσω νά μοῦ δώσετε λίγη πίστωση χρόνου καί νά ἔχετε κάποια, ολιγόλεπτη, ἄλλωστε, ὑπομονή, ὥστε νά ὑπάρξει ἡ δυνατότητα γιά νά προσπαθήσω νά ἀποδείξω — ὅπως ἐλπίζω — τή βασιμότητα αὐτῆς τῆς γνώμης μου. Βέβαια, στό σύντομο διάστημα τῶν εἴκοσι λεπτῶν (τῆς Ἀνακοινώσεώς μου) δέν εἶναι ἐφικτή ἡ πλήρης ἔκθεση ὄλων τῶν ζητημάτων, τά ὁποῖα προκύπτουν.

* Τό κείμενο τοῦτο ἀποτελεῖ περιληπτική γραφή, τμήμα εὐρύτερης μελλοντικής μελέτης μου, ἡ ὁποία θά ἐξετάζει διεξοδικῶς ὅλα ὅσα ἀναφέρονται στίς ἐπισκέψεις καί στή διδασκαλία τοῦ Ἐθναποστόλου στήν πόλη μας. Ἐκεῖ θά γίνεται παραπομπή καί σέ σχετική βιβλιογραφία.

Γι' αυτό και θά υπάρξει και ένα δεύτερο μέρος αυτής της 'Ανακοινώσεως.

Είναι βέβαιο ότι δέν συνειδητοποιήθηκε τότε, ἴσως δέ και μέχρι σήμερα, ἡ μεγάλη (γιατί ὄχι και ἡ μέγιστη) σημασία τοῦ γεγονότος, δηλαδή τῆς ἐδῶ ἐλεύσεως (κατ' ἐπανάληψη, μάλιστα) και τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Και τοῦτο δέν εἶναι πρωτοφανῆς και μοναδική διαπίστωση, ἡ ὁποία ἐπιχωριάζει, μονάχα, στή Βέροια. Ἄλλωστε, ἀποτελεῖ κανόνα νά μήν ἀξιολογεῖται ἀκριβοδίκαια και πετυχημένα, νά μή γίνεται ἀντιληπτή ἡ ἀκριβῆς σημασία, ἡ ἀξία ἑνός συμβάντος, γιά ἕνα ἄτομο ἢ γιά ἕναν τόπο ἢ και γιά ὀλόκληρον τόν Κόσμο γενικότερα, τουλάχιστον στόν βαθμό πού θά ἔπρεπε, θά ταίριαζε στήν περίπτωση, ὅταν δέ κατανοηθεῖ, τελικά, ἡ ἐπίπτωση τούτου στήν πορεία τῆς Ἱστορίας (ὥστε νά βαθμολογηθεῖ σωστά), διαπιστώνεται ὅτι χρειάστηκε, συνήθως, ἡ πάροδος μεγάλου χρονικοῦ διαστήματος, ἀκόμα και πολλῶν αἰῶνων. Συμβαίνει, μάλιστα, νά μή μποροῦν νά προβλέψουν τήν ἐπιρροή τῶν πράξεών τους, στά διαδραματιζόμενα, ἀκόμα και αὐτοί οἱ ἴδιοι οἱ πρωταγωνιστές τους, οἱ ρηζικέλευθοι, οἱ ἀνήσυχτοι, «οἱ ἰδιόρρυθμοι» και ἀσυνήθιστα πρωτοπόροι, «οἱ μπροστάρηδες», οἱ ὁποῖοι διεκδικοῦν τή θέση τους στό Πάνθεον τῶν «Μεγάλων», καθῶς ἡ ἀμφιβολία, ἡ κόπωση, ἡ ἀγωνία και ἡ ἀνθρώπινη, ἡ ἀδύναμη φύση τους δέν τούς ἐπιτρέπουν νά δοῦν πιά μακριά, στό μέλλον, στή διαμόρφωση τοῦ ὁποίου προσέφεραν τόν οἰονδήποτε ὀβολό τους, ἔθεσαν τό πετραδάκι τους, γιά νά ἀνεγερθεῖ τό καλλιμάρμαρο οἰκοδόμημα, πού ὀνομάζεται ἀνθρώπινη Ἱστορία και Πολιτισμός, στήν εὐρεία σημασία τούτων τῶν λέξεων-ἐννοιῶν. Και αὐτό, διότι δέν εἶναι δυνατόν νά ἐξαρθεῖ κανείς, εὐκολα, πάνω ἀπό τή σκληρή και στυγνή, στεγνή-πεζή πραγματικότητα και νά προῖδει τό μέλλον, μέσῳ τῶν γεγονότων τοῦ παρόντος. Ἐξάλλου, ὑποτιμᾶται, λόγω τῆς τύρβης και τῆς κατατριβῆς μέ τά προβλήματα τῆς τρέχουσας καταστάσεως, ἡ ἀξία τῆς διαπιστώσεως, πῶς ἡ πορεία τοῦ ἀνθρώπου δέν προσδιορίζεται ἀπό τά ἀπραγματοποίητα ὄνειρά του και ἀπό τίς ἀνικανοποίητες προθέσεις του, ἀλλά ἀπό τή συνισταμένη τῆς προσπάθειας πολλῶν ἀξιόλογων προσκόπων και σκαπανέων, στή διάρκεια πολλῶν χρόνων ἢ και αἰῶνων,

ἀκόμα. Ἡ τιμὴ ἀνήκει σ' ἐκείνους, πού προσέφεραν στὴν κοινω-
νία καὶ προσφέρθηκαν καὶ οἱ ἴδιοι βορὰ καὶ θυσία στὸν βωμό
τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος. Καί, ἀσφαλῶς, ἓνας ἀξιολογό-
τατος πρωτεργάτης τῆς Ἱστορίας ὑπῆρξε καὶ ὁ Ἀπόστολος
Παῦλος, ὁ ὁποῖος πραγματοποίησε σπουδαῖο ἔργο. Καὶ ὑπῆρξε
ἀνατροπέας καὶ τῆς –ὀρθῆς γιὰ τίς περιπτώσεις πολλῶν– γνώ-
μης τοῦ Σενέκα, σύμφωνα μέ τὴν ὁποία «δέν ὑπάρχει μεγαλύτερη
ντροπή γιὰ ἓναν γέρο ἀπὸ τὸ νὰ μὴν ἔχει νὰ παρουσιάσει ἄλλην
ἀπόδειξη ὅτι ἔζησε παρά, μονάχα, τὰ χρόνια του». Καὶ ὄχι μόνο
γιατί ὁ Ἐθναπόστολος «δέν πρόλαβε» νὰ γεράσει (μέ τὰ σημερι-
νὰ δεδομένα, τουλάχιστον) ἀλλὰ ἐπειδὴ εἶχε νὰ ἐπιδείξει ἓνα
πολύ ἐντυπωσιακὸ ἔργο, ὅπως γίνεται ἀποδεκτὸ παγκοσμίως, ἀ-
σχέτως ἂν ὁ κριτὴς εἶναι ἢ ὄχι Χριστιανός.

Γνωρίζω, βέβαια, ὅτι εἶναι, συνήθως, μέχρι καὶ ἐπικίνδunami οἱ ὁποιοῖδήποτε γενικοὶ ἀφορισμοί, ὅπως εἶναι ὁ χαρακτηρισμὸς
ἓνός ἀνθρώπου ὡς «Μεγάλου» καὶ ἡ κατάταξή του εἰς τὰ Ἡλύ-
σια τῆς πανανθρώπινης Ἱστορίας. Καὶ τοῦτο διότι λειτούργησαν
καὶ κυβερνοῦν ἀνέκαθεν οἱ πολὺμορφες σκοπιμότητες, οἱ παρα-
χαράξεις, οἱ πλαστογραφίες στὰ γεγονότα, δεδομένου ὅτι ὅσα
φθάνουν στοὺς ἐπιγενόμενους δέν εἶναι, στὸν κανόνα, ὁ πραγμα-
τικὸς καὶ ὁ ἀληθινὸς ἀπόηχός τους, ἀλλὰ ἡ παραμορφωμένη
ἐκδοχή τους. Ἄλλωστε, στοὺς νεώτερους δέν ὑπάρχει ἡ δυνατό-
τητα νὰ ἔχουν ἐπαφή μέ τὸ παρελθόν (ὅταν δέν τὸ ἔζησαν καὶ
οἱ ἴδιοι) παρά μέ βάση ὅσα ἔγραψαν ἄλλοι καὶ μάλιστα μέ μέρος,
μονάχα, τούτων, τὰ ὁποῖα διασώθηκαν μέχρι τίς ἡμέρες τους.

Τελικά, Ἱστορία εἶναι τὸ ἀβέβαιο συμπέρασμά μας ἀπὸ τὴν
ἀνάγνωση τῶν ὄσων μᾶς προσφέρουν τὰ ὅποια κείμενα καὶ τὰ
ὁποιαδήποτε μνημεῖα. Ἡ κριτική, ἡ ἐξονυχιστική ἀξιολόγησή
τους, μᾶς δίδει τὴν κρυφὴ ἐλπίδα κάποιος ἀλήθειας καὶ ἀκρι-
βειας καὶ τοῦτο ὄχι πάντοτε...

Θά προσπαθῆσω, λοιπόν, νὰ «ψάξω» τὰ γεγονότα καὶ νὰ
ἀναζητήσω τὴ λύση σέ μερικά προβλήματα, πού σχετίζονται μέ
τίς ἀφίξεις τοῦ Ἀποστόλου Παύλου στὴ Βέροια (τὴ δέ προσπά-
θειά μου αὐτὴ, θά συνεχίσω –ὅπως προσημειώθηκε– σ' ἐπόμενη
χρονιά).

2. Ἡ διαφορά τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπό τόν Ἰουδαϊσμό

Δέν τό θεωρῶ ἄσκοπο χάσιμο πολύτιμου χρόνου νά σημειώσω, ὅτι ἡ αὐτόφωτη πορεία τῆς νέας θρησκείας (ἡ ὁποία ὀνομάστηκε ἀργότερα Χριστιανισμός καί οἱ ὄπαδοί της Χριστιανοί) πρωτοαναγγέλθηκε μέ ὅσα εἶπε ὁ Ναζωραῖος στά Ἱεροσόλυμα, ὅταν συνάντησε τούς, «προσήλυτους» στόν Ἰουδαϊσμό, Ἕλληνες, πού ζήτησαν ἐπίμονα νά τόν δοῦν, στήν Ἀνάσταση τοῦ Λαζάρου (μετά τήν Κυριακή τῶν Βαΐων) καί λίγες ἡμέρες πρὶν τῆ σταύρωσή του: «Ἐλήλυθεν ἡ ὥρα νά δοξασθῆ ὁ υἱός τοῦ ἀνθρώπου» (Ἰω. ιβ', 20-23), γιατί πιστεύω (προσωπικά), ὅτι ἡ σωστή ἐρμηνεία τους πρέπει νά εἶναι, πῶς ὁ Ἰησοῦς προφήτεψε, ἔτσι, ὅτι ἡ διδασκαλία του δέν θά δοξασθεῖ μόνο ἐπειδή θά δικαιώσῃ τήν προσδοκία τῶν Ἑβραίων γιά τήν ἔλευση τοῦ ἀναμενόμενου Μεσσία, τοῦ θεωρούμενου, ἀπό τούτους, ὡς, ἀποκλειστικά, «περιούσιου λαοῦ» τους, ἀλλά καί διότι θά διευρύνει τό πεδίο τῆς διαδόσεως, τῆς ἀποδοχῆς τῆς διδασκαλίας του καί ἀπό ἄλλα ἔθνη, ὅποτε θά ἀποκτοῦσε, «ἐν καιρῷ», καί τόν ἐπιδικώμενον Οἰκουμενισμό.

Καί εἶναι ἀλήθεια, ὅτι καί ὁ Ἀπόστολος Πέτρος βοήθησε σ' αὐτή τήν κατεύθυνση, ἀφοῦ, στήν ἐξαιρετικά κρίσιμη Ἀποστολική Σύνοδο τῶν Ἱεροσολύμων, ἡ θέση του ὑπῆρξε ἀποφασιστική. Πραγματικά, ἀναφέρθηκε (ὁ Ἀπ. Πέτρος) στά ὅσα συνέβηκαν (Πράξ. ιε', 1 κ.έ.) κατά τό ὄραμα, τό ὁποῖο εἶχε δεῖ, πρὶν 12 χρόνια, σχετικά μέ τόν «Ἰταλό» ἐκατόνταρχο Κορνήλιο (Πράξ. ι', 9 κ.έ.), ὅποτε καί ἔλαβε τήν ἐντολή, ἀπό τόν Θεό, νά γίνονται δεκτοί στή νέα θρησκεία καί οἱ εἰδωλολάτρες («Ἐθνικοί»), ἐφόσον πιστεύσουν ἀληθινά (ἀσχέτως ἂν εἶχαν κάμει ἢ ὄχι περιτομή), ἀρκεῖ νά ὑπακούουν σέ ὀρισμένες ἀπαγορεύσεις «τοῦ Νόμου τοῦ Μωϋσέως». Ἔτσι, ἄνοιξε καί διευρύνθηκε ὁ δρόμος τῆς διαδόσεως τῆς νέας θρησκείας, μέ συνέπεια νά οἰκουμενοποιηθεῖ ἡ προσπάθεια κατηχήσεως, χάρι καί στήν ἐχεφροσύνη τοῦ Ἀποστόλου Ἰάκωβου, ὁ ὁποῖος κατεῖχε σπουδαία θέση καί συντάχθηκε μέ αὐτή τήν τάση. Βέβαια, ὑπαναχώρησε ὕστερα ὁ Πέτρος, διαφοροποίησε, κάπως, τῆ θέση-ἄποψή του, μέ ἀποτέλεσμα νά ἐπέλθει, τελικά, διάσταση στή σχέση του μέ τόν Παῦ-

λο και μέ συνέπεια νά ακολουθήσουν πλέον χωριστούς δρόμους δράσεως, στην κατηχητική προσπάθειά τους. Γι' αυτό και οί Πράξεις τῶν Ἀποστόλων (δηλαδή ὁ Εὐαγγελιστής Λουκάς) παύουν νά ἀναφέρονται πιά στις πορείες τοῦ Ἄπ. Πέτρου. Βλέπετε, λοιπόν, ὅτι τέτοιες διχογνωμίες ἢ ἀκόμα και διχόνειες ὑπάρχουν, συχνά, μεταξύ ὄλων τῶν ἀνθρώπων (καί ὄχι, μονάχα, μεταξύ τῶν Ἑλλήνων), ἀκόμα και ὅταν τοῦτοι εἶναι Ἀπόστολοι τῆς θρησκείας τῆς ἀγάπης;

3. Οί πρώτες περιοδεῖες τοῦ Παύλου

Οί Ἀπόστολοι Παῦλος και Βαρνάβας εἶχαν πραγματοποιήσει, ἀπό κοινοῦ, τήν (ὀνομασθεῖσα, ὕστερα) «Πρώτη ἱεραποστολική περιοδεία» – πορεία τους, στην Ἀντιόχεια και σέ ἄλλες πόλεις και σέ περιοχές τῆς Συρίας, τῆς Ἀσίας και στην Κύπρο (στή χρονική περίοδο τῶν ἐτῶν 44-48, διάστημα στό ὁποῖο τοποθετοῦν, οί περισσότεροι ἐρευνητές, τά γεγονότα τοῦτα). Στή συνέχεια, ἐπῆλθε διαφωνία και μεταξύ τῶν δύο τούτων Ἀποστόλων, ὅποτε ὁ Παῦλος συνέχισε τόν ἀγῶνα του χωριστά, παίρνοντας ὡς συνοδοιπόρο του τόν Σίλα.

Ἄρχισαν, λοιπόν, ἀπό τήν Ἀντιόχεια, τή νέα πορεία-ταξίδι (πρῶτο, μᾶλλον, γιά τόν Σίλα), στις Ἐκκλησίες τῆς Συρίας και τῆς Κιλικίας (κατά τό τέλος τοῦ ἐτους 48 ἢ στις ἀρχές τοῦ 49, γιά νά ἀκολουθήσω τήν ἄποψη τοῦ Π. Λεμέρλ και τῆς πλειοψηφίας τῶν μελετητῶν). Ἄπ' ἐκεῖ ἔφθασαν στή Δέρβη και κατόπιν στή Λύστρα, ὅποτε, στή συνοδεία, προστέθηκε και ἕνας μαθητής, ὁ Τιμόθεος. Διῆλθαν, ἀκόμα, ἀπό τή Φρυγία και ἀπό τή Γαλατία, πῆγαν στή Μυσία (μέ πρόθεση νά ἀφίχθουν στή Βιθυνία) και κατέβηκαν στην Τρωάδα (πού βρισκόταν σέ ἀπόσταση 18 χιλιομέτρων ἀπό τήν ἀρχαία, τήν Ὀμηρική, Τροία, κατά τήν κρατούσα ἄποψη).

Στήν Τρωάδα εἶχε ὁ Παῦλος τήν περίφημη (ἀλλά και πολυσήμαντη, περιβόητη) νυκτερινή ὄπτασία, ὅποτε εἶδε τόν χαρακτηριστικό τύπο ἑνός νέου Μακεδόνα, ὁ ὁποῖος τόν ἰκέτευσε: «Διαβάς εἰς Μακεδονίαν, βοήθησον ἡμῖν» (Πράξ. ἰστ', 9). Ἡ παρακλητική αὐτή πρόσκληση πολλά ὑπονοοῦσε και χρησιμεύει και σήμερα και γιά τή συναγωγή βασικοῦ ἐπιχειρήματος γιά τήν

υπεράσπιση τῶν ἑλληνικῶν δικαίων-δικαιωμάτων καί ἀπόψεων στό λεγόμενο «Μακεδονικό ζήτημα». Στήν περίπτωση δέ τούτη ὁ Μακεδῶν ἀντιπροσώπευε τόν Ἑλληνισμό, τούς ὑποψήφιους κατηχούμενους μαθητές, πού ἐπιθυμοῦσαν νά ἐγκαταλείψουν τίς τάξεις τῶν «Ἐθνικῶν», παραμένοντας, ὅμως, Ἑλληνες στό γένος καί στήν ἐθνική συνείδηση. Τέλος, ὁ Μακεδῶν ἀντιπροσώπευε, ἀκόμα, καί τούς Εὐρωπαίους γενικότερα. Καί τοῦτο ἦταν φυσικό καί ταιριαστό, ἀφοῦ καί ἡ ἡπειρος, ὅπου καλοῦνταν ὁ Ἄπ. Παῦλος νά διδάξει (δηλαδή ἡ Εὐρώπη), ὄφειλε – ὅπως εἶναι γνωστό καί παγκόσμια ἀποδεκτό – τήν ὀνομασία της στό ὅμοιο ὄνομα τῆς συνώνυμης Ἑλληνίδας, «ὑπαρκτοῦ» δέ προσώπου τῆς πλούσιας καί χυμώδους Ἑλληνικῆς Μυθολογίας...

Ἐκεῖ (στήν Τρωάδα – Τροία) προστέθηκε, στήν ἀποστολή, καί ὁ (κατοπινός συντάκτης τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων) Λουκᾶς, γιατρός στό ἐπάγγελμα καί συνεπῶς χρήσιμος σ' αὐτούς καί ἀπό αὐτή τήν ἄποψη. Μέ πλοῖο, κατευθύνθηκαν πρὸς τή Μακεδονία: Μέσω τῆς Σαμοθράκης, ἀποβιβάσθηκαν στή Νεάπολη (κάπου κοντά στή σημερινή Καβάλα).

Στή συνέχεια, ἔφθασαν στούς Φιλίππους, πού ἦταν, τότε, προνομιοῦχα Ρωμαϊκή πόλη (: «κολωνία»). Πορεύθηκαν καί πῆγαν στήν (ὑπαίθρια) «Προσευχή». Ἐκεῖ, εἶναι βέβαιο, ὅτι ἀκούσθηκε γιά πρώτη φορά, ἐπίσημα, τό κήρυγμα τῆς νέας θρησκείας, σέ ἔδαφος τῆς Ἑλλάδας καί, ταυτοχρόνως – συγχρόνως, τῆς Εὐρώπης. Στόν παραρρέοντα ποταμό, μάλιστα, βάφτισαν τήν πρώτη ὁπαδό τοῦ Χριστιανισμοῦ (στήν ἀρχαία ἡπειρο), τή Λυδία.

Ὅμως, ἡ κατάσταση ἔγινε ἐπικίνδυνη γιά τόν Ἄπ. Παῦλο, ἐξαιτίας ψεύτικης καταγγελίας, μέ συνέπεια νά φυλακισθεῖ κ.τ.λ., ὅπως καί οἱ συνοδοί του. Κατόπιν τούτου ἀναγκάσθηκαν νά ἐγκαταλείψουν ὅλοι τούς Φιλίππους (πλὴν τοῦ Λουκᾶ) καί νά κατευθυνθοῦν πρὸς τή Θεσσαλονίκη, ὅπου ἔφθασαν τελικά. Στή μακεδονική πρωτεύουσα δίδαξε ὁ Παῦλος στήν ἐκεῖ Συναγωγή τῶν Ἰουδαίων, οἱ ἐπίσημοι τῶν ὁποίων θορυβήθηκαν. Παρακίνησαν, λοιπόν, τούς «γνωστούς – ἄγνωστους» μισθωμένους θορυβοποιούς, οἱ ὁποῖοι προκάλεσαν μεγάλη φασαρία καί ἀναστάτωση. Κατόπιν τούτου, ἀναγκάσθηκαν οἱ ἀδελφοί Χριστιανοί (ὁ

Ἰάσων καί ἄλλοι) νά τόν φυγαδεύσουν στή Βέροια, ἐκμεταλλευόμενοι τήν ἡσυχία καί τίς κατάλληλες συνθήκες ἐκτονώσεως στή διάρκεια τῆς νύχτας.

4. Ὁ Παῦλος πρωτοέρχεται στή Βέροια

Εἶναι γνωστό τό σχετικό κείμενο (Πράξ. ιζ', 10-15), ἀλλά θεωρῶ σκόπιμο νά τό θυμίσω, πάλι, καθόσον ἀφορᾷ στήν ἀφιξη τοῦ Ἁπ. Παύλου στή Βέροια, τήν πρώτη, διότι – ὅπως ἐπισήμανα ἐπανειλημμένα, σέ ἄλλες μελέτες μου – ὁ Ἐθναπόστολος ἦλθε (καί δίδαξε, προφανῶς) περισσότερες φορές στήν πόλη μας καί συγκεκριμένα ἀπό δύο ἕως τέσσερις. Τό πιθανότερο εἶναι ὅτι συνέβηκε τοῦτο τρεῖς φορές:

«10. Οἱ δέ ἀδελφοί εὐθέως διά νυκτός ἐξέπεμψαν τόν τε Παῦλον καί τόν Σίλαν εἰς Βέροϊαν, οἵτινες παραγενόμενοι εἰς τήν Συναγωγήν τῶν Ἰουδαίων ἀπήεσαν.

11. Οὗτοι δέ ἦσαν εὐγενέστεροι τῶν ἐν Θεσσαλονίκη, οἵτινες ἐδέξαντο τόν λόγον μετά πάσης προθυμίας, καθ' ἡμέραν ἀνακρίνοντες τάς γραφάς, εἰ ἔχοι ταῦτα οὕτως.

12. Πολλοί μὲν οὖν ἐξ αὐτῶν ἐπίστευσαν καί τῶν Ἑλληνίδων γυναικῶν, τῶν εὐσχημόνων, καί ἀνδρῶν οὐκ ὀλίγοι.

13. Ὡς δέ ἔγνωσαν οἱ ἀπό τῆς Θεσσαλονίκης Ἰουδαῖοι ὅτι καί ἐν τῇ Βεροίᾳ κατηγγέλη ὑπό τοῦ Παύλου ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, ἦλθον κάκεῖ σαλεύοντες καί ταρασσόντες τοὺς ὄχλους.

14. Εὐθέως δέ τότε τόν Παῦλον ἐξαπέστειλαν οἱ ἀδελφοί πορεύεσθαι ἕως ἐπί τήν θάλασσαν, ὑπέμεινάν τε ὁ τε Σίλας καί ὁ Τιμόθεος ἐκεῖ.

15. Οἱ δέ καθιστάνοντες τόν Παῦλον ἤγαγον ἕως Ἀθηνῶν καί, λαβόντες ἐντολήν πρός τόν Σίλαν καί τόν Τιμόθεον, ἵνα ὡς τάχιστα ἔλθωσιν πρός αὐτόν, ἐξήεσαν».

Δέν μπορῶ νά ἀποφανθῶ μέ βεβαιότητα, κατά πόσο ἀνταποκρίνεται πραγματικά στήν ἀλήθεια ἢ ὄχι ἡ ἐκδοχή (βλ. Γεωργίου Χ. Χιονίδη, Ἱστορία τῆς Βεροίας, τόμ. 2, Βυζαντινοί Χρόνοι, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 110-112, στήν 6η σημείωση) ὅτι, στή Συναγωγή τῶν Ἑβραίων τῆς Βέροιας, ὑπῆρχε καί ἕνας ἀρχαιότατος κύλινδρος (μάλιστα χρονολογήθηκε τοῦτος στόν 2ο αἰώνα μ.Χ.,

κατά πληροφορία τοῦ μητροπολίτη της περιοχῆς μας Ἀλέξανδρου Δηλανᾶ, ἀπό περγαμηνή. Σύμφωνα μέ αὐτήν τήν ἄποψη, τό χειρόγραφο τοῦτο ἦτο ἀκατανόητο, μή ἀναγνώσιμο ἀπό τούς νεώτερους μελετητές τῶν Γραφῶν. Ὑπῆρχαν δέ στά περιθώριά του (ἂν καί ἀπαγορευόταν τοῦτο) φράσεις (ἓνα μικρό χρονικό, δηλαδή), πού ἐξιστοροῦσαν τήν ἐπίσκεψη τοῦ «Σιαλάχ» (Ἀποστόλου) Σαούλ (Παύλου) στή Βέροια καί τό κήρυγμα γιά τήν ἔλευση τοῦ Μεσσία, τό ὁποῖο ἔγινε στή Συναγωγή, στήν ἑλληνική γλώσσα, μάλιστα δέ ἀναφερόταν καί ἡ χρονολογία, πού πραγματοποιήθηκε ἡ ὁμιλία. Πιθανολογεῖται, ἀκόμα, ὅτι χρησιμοποιήθηκαν πολλά ἀραμαϊκά γράμματα στή γραφή τοῦ χειρογράφου, τό ὁποῖο πῆραν οἱ Γερμανοί καί τό μετέφεραν στό Ἄουσβιτς, τό χρησιμοποιοῦσαν δέ οἱ ἐκεῖ Οὐγγροὶ Ἑβραῖοι καί τά τελευταῖα ἵχνη του ἐντοπίστηκαν στό Γκράτς τῆς Αὐστρίας. Εἶχε, συνεπῶς, καί αὐτό τίς περιπέτειες τῶν Ἑβραίων στόν Β΄ Παγκόσμιον Πόλεμο...

Πρέπει νά σημειώσω ὅτι –ὅπως εἶναι γνωστό στους μελετητές– ὑπάρχουν μερικές (οὐσιώδεις ἢ ἐπουσιώδεις) διαφορές στους διασωθέντες κώδικες καί ὡς πρός τό κείμενο τοῦτο, πού μᾶς ἐνδιαφέρει. Ἐδῶ, δημοσιεύτηκε (τό κείμενο), ὅπως νομίζω ὅτι ἀποδίδεται καλύτερα τό σωστό νόημά του, γιά δέ τόν σκοπό τοῦτον ἔκαμα ἐλάχιστες παρεμβάσεις (στῆς τελείες καί στά κόμματα, ἔδωσα δέ τήν, ἱστορικά καθιερωμένη, γραφή Σίλας ἀντί Σιλᾶς, ὡς πρός τό ὄνομα τοῦ συνοδοῦ καί στενοῦ συνεργάτη τοῦ Ἄπ. Παύλου).

Ἀπό τήν προσεχτική, ἐξονυχιστική, ἀναλυτική μελέτη τοῦ ὀλιγόλεξου κειμένου τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων προκύπτουν, ἀντιστρόφως ἀνάλογα, πολλά ζητήματα, ἐρωτηματικά καί προβλήματα. Θά ἀσχοληθοῦμε, λοιπόν, σέ τοῦτο, τό πρῶτο μέρος τῆς μελέτης, μέ τήν ἀναφορά σέ μερικά ἀπ' αὐτά, διότι παρουσιάζουν μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον.

Τό ἀξιοσημείωτο εἶναι πῶς –παρόλο ὅτι πέρασαν, ἀπό τότε, δέκα ἐννιά αἰῶνες– ὑπάρχουν πολλά ἐρμηνευτικά κενά. Μπορῶ, μάλιστα, νά ἰσχυρισθῶ ὅτι –ὅπως προσημείωσα ἤδη– ἀσφαλῶς ἐντυπωσιάζει τό γεγονός, πῶς γνωρίζομε λιγότερα (μετά τήν ἀνάγνωση τοῦ κειμένου, τοῦ σχετικοῦ μέ τή Βέροια) ἀπό ὅσα θά

θέλαμε καί ὅτι ἡ ἀσάφεια τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων (καί στό σημεῖο τους αὐτό) εἶναι τέτοια, ὥστε δέν μαθαίνομε τίποτε τό οὐσιαστικό, πλὴν τοῦ σπουδαιότατου, βέβαια, αὐτοῦ καθ' ἑαυτοῦ, συμβάντος, δηλαδή τῆς ἀφίξεως τῆς συνοδείας στή Βέροια, τῆς ἐπιτυχούς, ὅπωςδήποτε, διδασκαλίας καί τῆς βεβιασμένης ἀναχωρήσεως τοῦ Ἀπ. Παύλου, ἡ ὁποία τελεῖ σέ ἀπόλυτη ἀναλογία μέ τήν ξαφνική ἄφιξή του. Ἔτσι, συμπεραίνομε, ὅτι ἡ πόλη μας ἀπέκτησε μιά ἀπό τίς πρῶτες (τή, χρονολογικά, τρίτη, μᾶλλον, στήν Ἑλλάδα, στή Μακεδονία, καί, συγχρόνως, στήν Εὐρώπη) Ἀποστολικές Ἐκκλησίες τοῦ Χριστιανισμοῦ, τίς «Παύλειες».

Σταματῶ ἐδῶ τίς γενικότερες, εἰσαγωγικές, παρατηρήσεις μου καί θά καταπιαστῶ πλέον μέ τήν ἐξέταση εἰδικότερων ζητημάτων, διότι ὁ χρόνος (τῶν 20') τρέχει καί ἡ κλεψύδρα δέν χαρίζεται, κινούμενη ὡσάν «δαμόκλειος σπάθη» στό κεφάλι τοῦ ὀμιλητῆ (ὅταν τοῦτος συνήθισε νά εἶναι πειθαρχικός). Δέν κάμνει διακρίσεις (οὔτε λόγῳ... ἐντοπιότητος), ὅπως καί δέν ἐξαιρεῖ, δέν ξεχνᾷ κανέναν καί καμία, δηλαδή λειτουργεῖ ὡς χρονοθάνατος!! Ἄλλωστε, δέν ἐπιθυμῶ νά διακινδυνεύσω τήν καλή φήμη μου, ὡς ἄξιος ἀπόγονος τῶν εὐγενῶν κατοίκων αὐτῆς τῆς πόλεως, κατά τόν χαρακτηρισμό τοῦ συντάκτη (ἢ τοῦ πληροφοριοδότη του) τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων...

*Α'. Ἀπό ποιόν δρόμο ἦλθε ὁ Παῦλος, ἀπό
τή Θεσσαλονίκη στή Βέροια;*

Ἦταν, λοιπόν, προχωρημένο πρωί, πρὸς τό μεσημέρι, μιᾶς συνηθισμένης (φαινομενικά, τουλάχιστον) ἡμέρας τοῦ ἔτους 49, μᾶλλον, ἢ τοῦ 50, ἢ, τέλος, τοῦ 51 (μ.Χ., βέβαια), ὅταν μία μικρὴ ὁμάδα ἄγνωστων (στούς Βεροιώτες) ἀνθρώπων εἰσηλθε στήν πόλη μας, ἀπό τήν ἀνατολική πύλη τῶν τειχῶν τῆς (τήν ὁποία γνωρίζομε, ὕστερα, καί ὡς «βασιλική» ἢ ὡς «Μουαρίφ»), πού ὑπῆρχε στή σημερινή διασταύρωση τῶν ὁδῶν τῆς Βέροιας-Νάουσας-Θεσσαλονίκης, ὅπου διασώθηκαν, μέχρι τίς ἡμέρες μας, ὑπολείμματα τοῦ τείχους τῆς.

Χρειάστηκε νά κάμουν πορεία (μᾶλλον μέ τά πόδια) 11 ὥρων τουλάχιστον, ὅσο ἀπαιτοῦνταν καί ὕστερα, π.χ., τό 1886-1887, ὅπως γράφει ὁ εἰδικός στρατιωτικός Νικόλαος Θ. Σχινάς (στό βιβλίο του «Ὁδοιπορικά σημειώσεις», σελίδες 175-178 καί 719), προκειμένου νά φθάσει ὁ ταξιδιώτης ἀπό τή Θεσσαλονίκη στή Βέροια (καί πρὶν 100 χρόνια, ἐπαναλαμβάνω, δηλαδή πρὶν ἀποξηρανθεῖ ἡ «Λίμνη τῶν Γιαννιτσῶν», ὁπότε, στίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ αἰῶνα μας, ἄλλαξε, ἀνατρεπτικά, ριζικά, καί ἡ μορφολογία τῆς εὐρύτερης περιοχῆς καί ἀπό ὀδικῆς ἀπόψεως). Διένυσε ἡ συνοδεία, μέ ἐπικεφαλῆς τόν Ἄπ. Παῦλο, τήν πορεία τῶν 50 (καί πλέον) ρωμαϊκῶν μιλίων ἢ τῶν (σημερινῶν) 75 χιλιομέτρων, ὅση ἦταν καί ἡ ἀπόσταση μέσω τῆς («παλιᾶς») Ἐθνικῆς ὁδοῦ, ἀπό τή Θεσσαλονίκη μέχρι τή Βέροια, μέσω τῆς Ἀλεξάνδρειας (Γιδά), πρὶν κατασκευασθεῖ ἡ καινούρια.

Εἶναι γνωστό ὅτι ὑπῆρχε ἡ λεγόμενη «Ἐγνατία ὁδός», ἀπό τόν 2ο αἰ. π.Χ. καί ὕστερα (βλ., μεταξύ τῶν ἄλλων, καί τό πρόσφατο μελέτημα τοῦ Ἀνδρέα Κ. Βαβρίτσα, γνωστοῦ Ἀρχαιολόγου, «Ἡ Ἐγνατία ὁδός καί ἡ Βισαλτία», στόν τόμο τῶν Πρακτικῶν τοῦ Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου «Ἡ Νιγρίτα – Ἡ Βισαλτία διά μέσου τῆς Ἱστορίας», Νιγρίτα 1995, σ. 59-70 καί 71-78, ὅπου καί ἄλλη βιβλιογραφία καί σχετικοί χάρτες, καί, κυρίως, βλ., τίς σελίδες 60-61 καί 67-69).

Ὅμως, ἡ Ἐγνατία ὁδός δέν περνοῦσε μέσα ἀπό τήν πόλη τῆς Βέροιας. Διερχόταν ἀπό τή Θεσσαλονίκη, ἀπό τήν Πέλλα καί ἀπό τήν Ἐδεσσα, δηλαδή ἀνατολικά-βόρεια καί παράλληλα τῆς πόλεώς μας. Δέν ξέρομε (σήμερα τουλάχιστον, ἴσως, ὁμως, κάποιο εὔρημα, νέα «μιλιάρια», μᾶς δώσει στό μέλλον κάποια, καινούρια πληροφορία), ποιὰ ἦταν ἡ ἀκριβῆς ἀπόσταση τῆς Βέροιας ἀπό τό πλησιέστερο κομβικό σημεῖο-σταθμόν τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ. (Εἰδικά γιά τήν Ἐγνατία ὁδό στή Δυτική Μακεδονία βλ. τή σχετική μελέτη τῶν N.G.L. Hammond καί M.B. Hatzopoulos στό (Ἀμερικανικό περιοδικό τῆς Ἀρχαίας Ἱστορίας) AJAH, 7,2(1982) 128-149 καί 8,1(1983) 48-53, μέ εἰδική ἀναφορά καί στήν Ἐδεσσα. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καί σύγχρονο δημοσίευμα τοῦ Πάνου Θεοδωρίδη, στήν περιοδική ἔκδοση «Κοινόν Μακεδόνων», τεῦχος («φύλλον») 1, Ἄνοιξη τοῦ 1996, σελ. 24-28,

μέ τόν τίτλο: «Ίστορική Ἐγνατία. Διαδρομή καί προοπτική». Ὁ ἴδιος γράφει, ὅτι: «...καί ἐγώ ἐκδίδω τό 1973 ἕνα δίτομο ἔργο γιά τήν Ἐγνατία ὁδό»).

Νομίζω, ὅτι ἡ ὀδική ἐπικοινωνία-συγκοινωνία τῆς Βέροιας μέ τή Θεσσαλονίκη, γινόταν μέσῳ τῆς (ἀρχαίας) Πέλλας, ὅπου θά πρέπει νά κατέληγε ἕνας (ἢ καί περισσότεροι) δρόμος, ὁ ὁποῖος εἶχε ὡς ἀφετηρία τήν πόλη μας. Καί ἔτσι συνδεόταν ἡ Βέροια μέ τήν Ἐγνατία ὁδό, μέσῳ κάποιας διακλαδώσεώς της (ἀπό τίς πολλές, πού ὑπῆρχαν) πρός τήν πόλη μας.

Τά στοιχεῖα αὐτά ἔχομε ἀπό τή σχετική ἀπεικόνιση τῆς ὁδοῦ τούτης (δηλαδή τῆς Ἐγνατίας) καί ἀπό τά εὐρεθέντα (στά τελευταῖα χρόνια) «μιλιάρια», δηλαδή ἀπό στήλες, πού ὑπῆρχαν στή διαδρομή τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ (ἀπό τό Δυρράχιο ἕως τά Κύψελα τοῦ Ἐβρου, κάπου 535, συνολικά). Ἀκόμα, θά πρέπει νά προσθέσουμε καί τά μιλιάρια, στά ὁποῖα ἔγραφαν (καί) τήν ἀπόσταση τῶν πόλεων ἢ καί μικρότερων οἰκισμῶν μεταξύ τους, ὅπως ὑπῆρχαν καί σέ τμήματα τῶν διακλαδώσεων, τῶν δευτερευουσῶν ὁδῶν, μέ τίς ὁποῖες συνδέονταν (μέ τήν Ἐγνατία ὁδό) καί ὅσα κτίσματα δέν βρίσκονταν στήν κυρία ἀκτίνα τούτης. (Γιά τά μιλιάρια τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ, καί συγκεκριμένα γιά ὅσα βρέθηκαν στό τμήμα τούτης, τό ὁποῖο ἐκτεινόταν μεταξύ τῆς Ἡράκλειας τῆς Λύγκου καί τῆς Θεσσαλονίκης, ἔγραψαν εἰδική μονογραφία, μέ σχετικόν τίτλο, οἱ Λ. Γουναροπούλου καί Μ.Β. Χατζόπουλος, ἡ ὁποία ἐκδόθηκε (στή γαλλική γλώσσα, μέ περίληψη στήν ἑλληνική) ὡς πρῶτο δημοσίευμα στή σειρά «Μελετήματα», τοῦ Κέντρου τῆς Ἑλληνικῆς καί τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀρχαιολογίας, τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν, Ἀθήνα 1985).

Ἄς δοῦμε, λοιπόν, τί γνωρίζομε, συγκεκριμένα, γιά τόν τρόπο τῆς ὀδικῆς ἐπικοινωνίας-συγκοινωνίας τῆς Βέροιας μέ τήν Ἐγνατία ὁδό, συνεπῶς καί μέ τή Θεσσαλονίκη, γιατί τοῦτο συνδέεται ἄμεσα μέ τό θέμα μας, δηλαδή μέ τήν ἀναζήτηση τοῦ πιθανότερου δρόμου, τόν ὁποῖο χρησιμοποίησε ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, γιά νά φθάσει (ἀπό τή μακεδονική πρωτεύουσα) στήν πόλη μας, μέ τή συνοδεία του.

Ἀπό τά σχετικά «Ὀδοιπορικά» (ὅπως εἶναι τά Ρωμαϊκά, π.χ. τοῦ Ἀντωνίνου, 211-17 π.Χ.) καί ἀπό τόν «Πετιγκεριανόν

Πίνακα», πληροφορούμαστε, μεταξύ τῶν ἄλλων, ὅτι ἡ Πέλλα ἀπεῖχε ἀπό τῆ Θεσσαλονίκη 27 ρωμαϊκά μίλια (κάπου 40 σημερινά χιλιόμετρα) καί ἡ Βέροια ἀπό τήν Πέλλα ἄλλα 30 ρωμαϊκά μίλια (δηλαδή 44,5 χιλιόμετρα, σημερινά). Ἄρα, ἡ χιλιομετρική ἀπόσταση, πού ἔπρεπε νά διανύσει ἡ ὁμάδα τοῦ Ἄπ. Παύλου (ἂν ἀκολούθησε, βέβαια, τήν Ἑγνατία ὁδό, ἀπό τῆ Θεσσαλονίκη μέχρι τήν Πέλλα καί στή συνέχεια κάποια διακλάδωσή της, ἀπό τήν Πέλλα στή Βέροια, ὅπως θά διερευνήσουμε πιό κάτω), ἦταν, συνολικά, 57 ρωμαϊκά μίλια ἢ 84,5 (σημερινά) χιλιόμετρα.

Συνεπῶς, τό εἰδικότερό μας πρόβλημα μετατοπίζεται καί συγκεκριμένα ἐντοπίζεται στήν ἐξέταση καί τῶν, ἐνδεχόμενα, διαφορετικῶν τρόπων, ὁδῶν (ἐκτός τῆς Ἑγνατίας), πού εἶναι πιθανόν νά ὑπῆρχαν καί τότε, προκειμένου νά φθάσει ὁ ὁδοιπόρος τῶν ἀρχαίων κ.τ.λ. χρόνων ἀπό τῆ Θεσσαλονίκη στή Βέροια, μέσω ἄλλης παρακαμπτηρίου (τῆς Ἑγνατίας) ὁδοῦ. Ὁ προβληματισμός τοῦτος δέν εἶναι θεωρητικός, διότι βρέθηκαν μιλιάρια στόν Νομό τῆς Ἡμαθίας, σέ διάφορες ἀποστάσεις ἀπό τήν πόλη μας, ἐκτός τῆς ἀκτίνας τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ, ὅπως ἀξίζει νά δοῦμε ἀναλυτικότερα.

Τέτοια «μνημεῖα», τῆς ἀποστάσεως μεταξύ δύο οἰκισμῶν σέ σχέση καί μέ τῆ Βέροια, βρέθηκαν καί στόν Σταυρό (τῆς Ἡμαθίας) καί στή σημερινή Ἀλεξάνδρεια (παλιόν Γιδά). Το γεγονός τοῦτο ἀποδεικνύει, ὡπωςδήποτε, ὅτι ἀπ' ἐκεῖ διερχόταν κάποιος, παρακαμπτήριος δρόμος, πού ἀποτελοῦσε καί τήν ὁδό ἐπικοινωνίας-συγκοινωνίας μέ τήν Ἑγνατία ὁδό, τῆς ὁποίας ἦταν μιὰ διακλάδωση (ἀπό τίς πολλές).

Νομίζω, λοιπόν, ὅτι, μέ αὐτό τό δεδομένο, μπορούμε νά δεχθοῦμε, πῶς ἡ ὁδός ξεκινοῦσε ἀπό τῆ Βέροια, συνέχιζε πρός τόν Σταυρό καί, μέσω τῆς Καψόχωρας (συνοικισμού, τώρα, τοῦ δήμου τῆς Ἀλεξάνδρειας, πού γνώρισε δόξα κατά τό παρελθόν καί ἦταν καί ἔδρα τῆς ἐπισκοπῆς τῆς Καμπανίας, ὅπου ὑπῆρξε καί ἀξιόλογο μοναστήρι), κατέληγε στήν (ἀρχαία) Πέλλα (ἢ κάπου κοντά της καί κατόπιν σέ τούτη). Ἐκεῖ, ἔβρισκε πιά τήν Ἑγνατία ὁδό. Κατόπιν συνέχιζε, ἀνατολικά μὲν πρός τῆ Θεσσαλονίκη, δυτικά δέ πρός τήν Ἑδεσσα.

Δέν διασώθηκαν ὑπολείμματα αὐτῆς τῆς ὁδοῦ, ἐκτός ἔάν

δεχθούμε ότι ή μέχρι σήμερα έναπομείνασα πέτρινη άψίδα (καμάρα), μία από τις 8-10 τέτοιες, μιās γέφυρας, στό 40-41 χιλιόμετρο κοντά στό χωριό Κλειδί της Ἡμαθίας, υπήρχε από τόν 1ον μ.Χ. αιώνα, κτισμένη πρώτα από τούς Μακεδόνες (όπως υποθέτει ό Μ. Δήμιτσας) και δέν είναι της τελευταίας περιόδου τών Ρωμαϊκών χρόνων, όπως δέχθηκε ό Μ. Ντελακουλόνζ, τόν όποιο άκολουθήσαν και ό Α. Στρούγκ, ό Ν. Χάμμοντ και ή Φ. Παπάζογλου. Σέ χάρτη ονομάζεται «γέφυρα του Ἀλεξάνδρου» και, μάλλον, γεφύρωνε τήν έκροή της «Λίμνης τών Γιαννιτσών - Λυδίας» και βρισκόταν (και άργότερα) σέ παράλιον δρόμο του Κάμπου. Τώρα, υπάρχει στό 477 χιλιόμετρο (άριστερά) της νέας, Ἐθνικῆς οδού Ἀθήνας-Θεσσαλονίκης.

Ἄλλωστε και σήμερα υπάρχουν δύο οδοί, προκειμένου νά φθάσει κανείς συντομότερα από τή Βέροια κοντά στην Πέλλα, δηλαδή στά (νεώτερα) Γιαννιτσά, μέσω του «Βάλτου», από τήν παλιά Ἐθνική οδό της Βέροιας-Ἀλεξάνδρειας (Γιδά)-Θεσσαλονίκης: στρίβοντας από τόν Σταυρό, όποτε, στή συνέχεια, άφοϋ διανύσει 6 χιλιόμετρα, από παράκαμψη, συναντᾶ τήν οδό, ή όποία τόν οδηγεί στόν αυτοκινητόδρομο (Ἀλεξάνδρειας-)Σχοινά-Γιαννιτσών, έκτός εάν συνεχίσει νά κινείται εϋθεία (μέσω του Βάλτου, πάντοτε). Ἡ απόσταση είναι σήμερα 30 χιλιόμετρα, από τόν Σταυρό (πού απέχει 12 χιλιόμετρα από τή Βέροια) μέχρι τά Γιαννιτσά, ενώ από τήν Ἀλεξάνδρεια μέχρι τά Γιαννιτσά ή απόσταση είναι 20 χιλιόμετρα (μέσω του Σχοινᾶ, ό όποιος απέχει 2 χιλιόμετρα, από τήν Ἀλεξάνδρεια). Ἄν, πάλι, θελήσει κάποιος νά ακολουθήσει τήν κανονική, τή συνηθισμένη, παλιά Ἐθνική οδό της Βέροιας (-Σταυροϋ)-Ἀλεξάνδρειας-Ν. Χαλκηδόνας-Θεσσαλονίκης, θά χρειασθεῖ νά διανύσει 25 χιλιόμετρα για νά φθάσει στην Ἀλεξάνδρεια, στην τελευταία πόλη της Ἡμαθίας, επάνω σ' αυτόν τόν δρόμο (ξεκινώντας από τήν πόλη μας). Ἄπ' ἐκεῖ -όπως προσημειώθηκε- θά απαιτηθοϋν ἄλλα 20 χιλιόμετρα, για νά καταλήξει στά (σημερινά) Γιαννιτσά (μέσω του Σχοινᾶ), δηλαδή κοντά στην (άρχαία) Πέλλα, όποτε θά φθάσει στην περιοχή άπ' όπου περνούσε ή Ἐγνατία οδός, όπου ήταν και ένας βασικός συγκοινωνιακός κόμβος της.

Ἐ γνωστός Ἄγγλος ιστορικός-ἀρχαιολόγος και Πανεπιστη-

μιακός καθηγητής Νικόλα Χάμμοντ υποδεικνύει άλλον τρόπο για τήν όδική έπικοινωνία τών άρχαίων πόλεων Βεροίας και Πέλλας: Βέροια—Πατρίδα (Τουρκοχώρι)—Άγιος Γεώργιος (Γιάντσιστα)—Ζερβοχώρι—Γυμνά—Έσωβάλτα (άκολουθώντας τή διασταύρωση πρίν τό χωριό Κυριώτισσα)—Γιαννιτσά. Θεωρεΐ δέ ότι ή διαδρομή τούτη άνταποκρίνεται στην τότε χιλιομετρική άπόσταση και στην όδική διάρθρωση, όπως και ότι συμφωνεΐ μέ τά δεδομένα του ρωμαϊκού όδοιπορικού (τό όποιο προαναφέρθηκε), σύμφωνα μέ τό όποιο ή άπόσταση τής Πέλλας—Βέροιας ήταν 27 ρωμαϊκά μίλια ή 44 χιλιόμετρα, σημερινά.

Ή ειδική Ρωμαιολόγος (κυρίως για τήν ευρύτερη περιοχή τών Βαλκανίων) Φανούλα Παπάζογλου ύποστήριξε, ότι ή όδική έπικοινωνία τής Βέροιας μέ τήν Πέλλα έπιτυχανόταν καλύτερα (και στά χρόνια τής πρώτης έπισκέψεως του Άπ. Παύλου και τής συνοδείας του) άπό τόν Σταυρό, μέσω τής νότιας όχθης τής, τότε, λίμνης του Λουδία, άπό όπου κατέληγε ό ταξιδιώτης στην Πέλλα—Έγνατία όδό, προερχόμενος άπό τήν πόλη μας. Τέλος, σημειώνει ότι ή Βέροια ήτο δυνατόν νά έπικοινωνεΐ μέ τήν Έγνατία όδό και μέ τόν άλλο σταθμό, κομβικό σημείο τής τελευταίας, τής Έδεσσας, δεχόμενη ότι ή νέα όδός τής Βέροιας προς τή Νάουσα και προς τή σημερινή Σκύδρα έχει τό ίδιο μήκος μέ τό διδόμενο (στά Όδοιπορικά) για τήν άρχαία (Ρωμαϊκή) έποχή, άποψη πού έπιβεβαιώνεται και άπό μιλιάριο, τό όποιο βρέθηκε και πρέπει νά ήταν τοποθετημένο σ' εκείνη τή διαδρομή τής όδου τής Βέροιας (—Νάουσας—Σκύδρας) προς τήν Έδεσσα—Έγνατία όδό.

Χρειάζεται νά έπισημάνω και έδω, πώς είναι άναγκαΐο νά μή ξεχνάμε, ότι ήταν τελείως διαφορετική ή μορφολογία—τοπογραφία του «Κάμπου», άπό τή Βέροια προς τά Γιαννιτσά αλλά και προς τήν άνατολική πλευρά τής περιοχής τής σημερινής έπαρχίας τής Νάουσας, όπου έφθανε ή λίμνη του Λουδία. Οί προσχώσεις τών ποταμών, δηλαδή ή ίλύς του Άλιάκμονα και του (πλωτου) Λουδία (πού είχαν, κατά τόν 5ο αΐωνα π.Χ., κοινή κοΐτη, κατά τόν Ήρόδοτο), αλλά και του Άξιου και του Έχέδωρου (Γαλλικού) γενικότερα, άλλαζαν συνεχώς τή μορφολογία τής ευρύτερης περιοχής, αυξάνοντας τήν έκταση τής ξηράς, τής

γῆς, σέ βάρος τῆς λίμνης, ὅπως καί τῆς θάλασσας, ἐνῶ μειωνόταν ταυτοχρόνως καί τό εὖρος τῆς κοίτης τούτων. Ἄρα, μεταβαλλόταν συγχρόνως καί ἡ κατεΐθυνηση τῶν μεγάλων καί τῶν μικρῶν δρόμων τῆς περιοχῆς καί, συνεπῶς, καί ὁ τρόπος τῆς ὀδικῆς ἐπικοινωνίας προσαρμοζόταν ἀναλόγως. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτή, τῆς τοπογραφικῆς-μορφολογικῆς καταστάσεως τῆς ξηρᾶς, ὑποχρέωνε, ἀσφαλῶς, στή χάραξη νέων (παραλίμνιων ἢ μὴ) ὁδῶν καί διόδων, διακλαδώσεων καί τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ, μέ τὴν ὁποία ἐπικοινωνοῦσε πάντοτε ἡ Βέροια, ἀσχέτως μέσῳ ποιᾶς ἀπ' αὐτές. Συγκοινωνοῦσε, ἡ πόλη μας, καί μέ ὄλους τοὺς (γειτονικούς ἢ μὴ) οἰκισμούς, τοῦ «Βάλτου» – «Κάμπου». Εἶχε, ἀκόμα, συγκοινωνία-ἐπικοινωνία, ἡ Βέροια, μέ τοὺς οἰκισμούς (καί γενικότερα μέ τίς περιοχές), πού βρίσκονταν νότια καί δυτικά τῆς πόλεώς μας, δηλαδή μέ τοὺς ὄρεινους συνοικισμούς, μέσῳ δρόμων πού διέρχονταν μέσῳ τοῦ Βερμίου (καί κατέληγαν στή Δυτικὴ Μακεδονία), εἴτε ὀδηγοῦσαν τοῦτοι καί στά Πιέρια καί τελικά στήν Πιερία, ὅπως θά δοῦμε ἀμέσως πῶς κάτω, ἐξετάζοντας τό πρόβλημα ἐντοπισμοῦ τῆς διαδρομῆς, τὴν ὁποία ἀκολούθησε, ὁ Ἀπ. Παῦλος καί ἡ συνοδεία του, κατὰ τό ταξίδι ἀπὸ τῆ Βέροια πρὸς τὴν Ἀθήνα.

Ἐπανερχόμενοι στό πρόβλημα τῆς διαδρομῆς τοῦ Παύλου, ἀπὸ τῆ Θεσσαλονίκη πρὸς τῆ Βέροια, καταλήγομε, συμπερασματικά, στήν ἄποψη ὅτι ὁ Ἐθναπόστολος πρέπει νά κατευθύνθηκε στήν Πέλλα καί ἀπ' ἐκεῖ νά ἀφίχθηκε στήν πόλη μας, ἀκολουθώντας κάποια παρακαμπτήρια ὁδὸ, διακλάδωση τῆς Ἑγνατίας, μέσῳ τῆς ὁποίας ἐπικοινωνοῦσε ὀδικῶς ἡ Βέροια μέ τὴν Ἑγνατία ὁδὸ, δηλαδή μέ τὸν κομβικὸ σταθμὸ τῆς, τῆς Πέλλας. Τοῦτο θά ἔγινε μέ πορεία στὸν Βάλτο-Κάμπο. Δέν ξέρομε, πάντως, ἂν ἐπιλέχτηκε τελικῶς ἡ πῶς μεγάλη, ἀσφαλῆς ἀπὸ ληστές κ.τ.λ., καί πολυσύχναστη ὁδὸς (πού ὀδηγοῦσε ἀπὸ τὴν Πέλλα στή Βέροια) ἢ, ἀντίθετα, κάποια μικρότερη, στενότερη, γιὰ λόγους ἀσφάλειας, γιὰ τὴν ἀποφυγὴ τῶν διωκτῶν του τῆς Θεσσαλονίκης, ἀναλόγως μέ ποιὰ σκέψη κυριάρχησε τελικά στὸν σχετικὸν προβληματισμὸ τοῦ συνοδοῦ (ἢ τῶν συνοδῶν) τους, ἀπὸ τῆ μακεδονικὴ πρωτεύουσα, πού θά πρέπει, βέβαια, νά γνώριζε τὸν δρόμο ἢ καί κάποιους Βεροιώτες συγγενεῖς τοῦ ἴδιου ἢ συνοπαδῶν ἢ ὄχι, πιθανόν Ἑβραίους.

Τό ὄλο πρόβλημα συνδυάζεται μέ τό γενικότερο ζήτημα τῆς μορφολογίας τῆς περιοχῆς, ἡ ὁποία ἐκτείνεται στόν Κάμπο ἀπό τή Βέροια πρὸς τή Θεσσαλονίκη, ὅπως καί πρὸς τήν (ἀρχαία) Πέλλα, συσχετίζεται δέ καί μέ τό συναφές θέμα τῆς ὀδικῆς ἐπικοινωνίας τῆς πόλεώς μας μέ τούς πεδινούς οἰκισμούς τῶν σημερινῶν νομῶν Θεσσαλονίκης, Πέλλας καί Πιερίας.

Τοῦτα ὅλα ἔχουν ἀπασχολήσει (μέ τή διατύπωση θεωρητικῶν ἀπόψεων καί μέ τή σύνταξη καί σειρᾶς τοπογραφικῶν σκαριφημάτων) καί ἄλλους ἐρευνητές (ἐδῶ καί πολλά χρόνια ἢ καί αἰῶνες), ὅπως καί τόν ὀμιλοῦντα, στόν 1ο τόμο τοῦ συνθετικοῦ ἔργου του («Ἱστορία τῆς Βεροίας», Βέροια 1960), μέ ἀφορμή τήν (πρώτη) ἐπίσκεψη τοῦ Ἀποστόλου Παύλου στήν πόλη μας, σέ παραλληλισμό καί μέ σχετικά ἐρωτήματα, τά ὁποῖα προέκυψαν γύρω ἀπό τήν ἐρμηνεία τοῦ γνωστοῦ μας κειμένου τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων ἀλλά καί μέ τή διδόμενη ὡς πρώτη μνεία τῆς Βεροίας, στίς σωζόμενες φιλολογικές πηγές, δηλαδή ἀπό τόν Θουκυδίδη (I, 61, 4). Ἀναφέρομαι, βέβαια, στήν ἐκστρατεία τῶν Ἀθηναίων, ἀπό τήν Πύδνα τῆς Πιερίας στήν Ποτίδεια τῆς Χαλκιδικῆς, ὅποτε καί πλησίασαν τοῦτοι καί στή Βέροια, μέ τά πλοῖα τους (τό 432 π.Χ.).

Ἐξάλλου, καί πολύ ἀργότερα καί συγκεκριμένα καί κατά τά μέσα τοῦ 14ου αἰῶνα, γνωρίζομε, ὅτι προσέτρεξε πρὸς βοήθεια τοῦ Βυζαντινοῦ Αὐτοκράτορα Ἰωάννη Καντακουζηνοῦ ὁ Τούρκος σατράπης τοῦ Ἀϊδινίου Ὁμάρ, πού ἔφθασε (κοντά) στή Βέροια, μέ πλοῖα. Ἄρα, ὑπῆρχε ἡ δυνατότητα καί τῆς θαλάσσιας –παραλίμνιας ὁδοῦ– ἐπικοινωνίας της, ἀκόμα καί 13 αἰῶνες μετά τήν ἄφιξη τοῦ Ἀποστόλου Παύλου.

(Βλ. τώρα, Γιώργου Χ. Χιονίδη, *Τό Βέρμιο καί τά Πιέρια, στή Μυθολογία καί στήν Ἱστορία*, στήν ἔκδοση «Βέρμιο – Πιέρια. Ἡ προσφορά τους στήν κοινωνική, ἱστορική καί οἰκονομική ἀνάπτυξη τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς», Πρακτικά Διημερίδας (1994) τῆς Περιφερειακῆς Ἐφορίας Προσκόπων Ἡμαθίας, Βέροια 1996, σελίδες 13-31).

*Β'. Πώς αναχώρησε και έφθασε ο Άπόστολος Παύλος
από τη Βέροια στην Άθήνα;*

Είδαμε πόσο περίπλοκο θέμα είναι ή άκριβής (συγκεκριμένη, όρισμένη και έπιτυχής) άπάντηση στο έρώτημα ως προς τον δρόμο, πού άκολούθησε ο Άπ. Παύλος (και ή συνοδεία του), προκειμένου νά φθάσει (από τη Θεσσαλονίκη, μέσω της Πέλλας, πιθανότατα) στη Βέροια, λόγω της σχετικής σιωπής του κειμένου των Πράξεων των Άποστόλων και έπειδή υπάρχουν πολλές έκδοχές για τό όδικό δίκτυο εκείνης της έποχής, δεδομένης και της, όλοσδιόλου, διαφορετικής μορφολογίας-τοπογραφίας της πεδινής περιοχής, του «Κάμπου-Βάλτου», πριν άποξηρανθεί ή λίμνη του Λουδία-Γιαννιτσών και έξαιτίας των συνεχών προσχώσεων των τεσσάρων (κυρίων) ποταμών, πού κυλούν σέ τούτη.

α' Μιά «περίεργη» πληροφορία του Κικέρωνα

Παρά ταυτα, ο γνωστός Ρωμαίος πολιτικός και συγγραφέας Κικέρων (όταν ήταν έξορισμένος στη Θεσσαλονίκη, όπου και διέμενε και κατοικούσε προσωρινά), έγραψε, 100 χρόνια νωρίτερα (δηλαδή τον 1ο αιώνα πριν τή γέννηση του Χριστού), ότι ή Βέροια —δήθεν— ήταν άπομακρυσμένη, άπομονωμένη πόλη. Προφανώς, θά πρέπει νά έννοούσε, πώς δέν άποτελούσε συγκοινωνιακόν κόμβο της Έγνατίας όδοϋ. Άλλιώς, ή άποψη αυτή δέν νομίζω, ότι θά μπορούσε νά άνταποκρινόταν στην πραγματικότητα. Καί τουτο δέν ύποστηρίζεται από τοπικιστικόν σοβινισμό μου, διότι δέν πάσχω από... «Βεροιωτίτιδα», όταν άσχολούμαι μέ τήν άναζήτηση της ιστορικής άλήθειας (άσχέτως του γεγονότος ότι ή Βέροια, και ιδιαιτέρως ή ένασχόλησή μου μέ τήν έρευνα της ιστορίας της, είναι ένας πολύχρονος, διαρκής, έντονος και τελικά άνικανοποίητος έρωτάς μου).

Τό δεδομένο ότι και ή Βέροια αναφέρεται σ' όλα, σχεδόν, τά Όδοιπορικά και στίς άπεικονίσεις των πόλεων (οίκισμών), πού σχετίζονται μέ τήν Έγνατία όδό, αν και, μάλιστα, δέν βρισκόταν (ή πόλη μας) επί της άκτίνας της, άποδεικνύει ότι δέν ήταν άποκομμένη και άσημη πόλη (έφόσον και άν τό κείμενο του Κικέρωνα έχει και κάποια άπαξιωτική χροιά). Άπλούστατα,

ἐπικοινωνοῦσε ἀπ' εὐθείας μέ τήν κεντρική τούτη ὀδική ἀρτηρία, πιθανότατα δέ καί μέ περισσότερες (τῆς μιᾶς) ὀδικές διακλαδώσεις, παρακαμπτήριες – διασυνδετικές ὁδοῦς, ὅπως προαναπτύχθηκε.

Ἄκόμα, θά ἦταν, τότε, ἀδικαιολόγητη ἡ (πρώτη) ἐπίσκεψη τοῦ Ἀποστόλου Παύλου στή Βέροια (ἂν ἦταν, πράγματι, τούτη δευτερεύουσα πόλη), πολύ περισσότερο ἀφοῦ ὁ Ἐθναπόστολος ἀντιμετώπιζε τόν κίνδυνο (καί γιά τή ζωή του), λόγω τῆς ἐχθρότητας τῶν Ἑβραίων τῆς Θεσσαλονίκης.

Ἄν, συνεπῶς, ἡ Βέροια ἦταν, ἀληθινά, τόσο ἀπομακρυσμένη πόλη καί, ἄρα, καί χωρίς σημαντική ἀξία, ἀσφαλῶς, ὁ Ἄπ. Παῦλος, δέν θά διακινδύνευε, γιά νά τήν ἐπισκεφθεῖ, καί θά ἔπαιρνε τό πλοῖο ἀπό τή Θεσσαλονίκη, ἀπ' εὐθείας, προκειμένου νά φθάσει στήν Ἀθήνα, ὅπου ἤθελε νά καταλήξει, πρὶν μεταβεῖ στήν Κόρινθο. Ἄλλωστε, τό γεγονός τοῦτο, ὅτι ὁ Ἄπ. Παῦλος ἦλθε στή Βέροια (καί μονάχα σέ τούτη, μετά τή Θεσσαλονίκη καί πρὶν τήν Ἀθήνα, σύμφωνα μέ ὅσα γράφονται στίς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων), σημαίνει ὅτι ὑπῆρχε, ἐδῶ, κατάλληλο ἔδαφος γιά τή διάδοση τῆς νέας θρησκείας, ὅπως ἦταν καί ἡ ὑπαρξη τῆς Συναγωγῆς καί τῆς Κοινότητος τῶν Ἑβραίων. Καί εἶναι γνωστό, πῶς οἱ Ἑβραῖοι ἀνέκαθεν ἐπέλεγαν (γιά μόνιμη κατοικία τους) τόπους καί οἰκισμούς, ὅπου ὑπῆρχε ἀναπτυγμένο ἐμπόριο. Τό δέ ἐμπόριο προϋποθέτει, πάντοτε, τή συνύπαρξη καί κατάλληλων συνθηκῶν διακινήσεως τῶν ἐμπορευόμενων προϊόντων, ἄρα δέ καί εὐνοϊκῶν ὀδικῶν ἀρτηριῶν. Τό ἐμπόριο, ὅμως, δέν ἀναπτύσσεται, ὅπου ὑπάρχει ἡ (ἀντενδεικνυόμενη) ἀπομόνωση τῆς ἐξεταζόμενης περιοχῆς. Θεώρησα, λοιπόν, ἀπαραίτητο νά κάμω αὐτές τίς ἀναλυτικές ἐπισημάνσεις, σέ συσχετισμό μέ τό ὀλιγόλεξο (γιά τή Βέροια) κείμενο τοῦ Κικέρωνα, διότι τήν ἐκδοχή του ἐνστερνίστηκαν ἔκτοτε καί ἀκολουθοῦν ἄκριτα καί νεώτεροι ἐρευνητές, μέ ἀποτέλεσμα νά ἀλλοιώνεται ἡ πραγματική εἰκόνα τοῦ ἐδῶ ταξιδίου (ἐπανειλημμένα, μάλιστα) τοῦ Ἄπ. Παύλου, ὅπως καί ἡ ἀξία – σημασία τῆς πόλεώς μας, ἡ ὁποία – ὑπῆρξε – ὡς γνωστό (ὅπως θά ἀναπτύξω δέ καί ἐδῶ, πῶς κάτω) καί ἔδρα τοῦ ἀξιόλογου, ἀμφικτιονικοῦ θεσμοῦ, πού ὀνομαζόταν «Κοινόν τῶν Μακεδόνων» (μέ ἢ χωρίς τό ἄρθρο, «τῶν»), ὅπως καί πατρί-

δα τῆς τελευταίας δυναστείας τῶν Μακεδόνων βασιλέων, δηλαδή τῶν «Ἀντιγονιδῶν». Ἐξάλλου, τό ἐπιγραφικό ὑλικό καί οἱ (δοποιεσδήποτε) διασωθεισες, μέχρι σήμερα, φιλολογικές πηγές (καί γιά ἐκείνη τήν ἐποχή, τῶν Ιου π.Χ. – Ιου μ.Χ. αἰώνων, ὁπότε ἔζησε καί ὁ Στράβων, πού ἀναφέρει καί τή Βέροια, τό Βέρμιο κ.τ.λ.), δέν συστοιχοῦνται μέ τήν (ἀόριστη, παρεμπίπτουσα καί ἀσαφής, ἄλλωστε) πληροφορία τοῦ Κικέρωνα.

β' Τό πρόβλημα τοῦ τρόπου τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Ἐθναποστόλου

Στήν περίπτωση τοῦ ταξιδίου τοῦ Ἁπ. Παύλου (ἀπό τή Βέροια) πρὸς τήν Ἀθήνα, δέν σιγᾶ τό κείμενο τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων (τό ὁποῖο ἀποδίδεται – ὡς γνωστό – στόν Εὐαγγελιστή, ζωγράφο καί γιατρό, ὅπως προσημειώθηκε, στό ἐπάγγελμα, Λουκά). Ὅμως, ἡ διατύπωσή του εἶναι τέτοια, ὥστε νά ἐπιτρέπει διάφορες καί διαφορετικές ἐρμηνεῖες, δεδομένου, μάλιστα, ὅτι ὑπάρχουν 2-3 ἐκδοχές γραφῆς του στοῦς διασωζόμενους (πολλούς) Κώδικες τῆς Καινῆς Διαθήκης (καί συγκεκριμένα τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων): Ὑπονοῶ, βέβαια, τό χρησιμοποιούμενο ἐπίρρημα «ὡς» («ἐπί τήν θάλασσαν») ἢ «ὡς» εἴτε καί «ἔως», ἀναλόγως πῶς γράφεται, δηλαδή ὡς τροπικός ἢ ὡς τοπικός σύνδεσμος. Στήν πρώτη περίπτωση (χωρίς τόνον) ἔχει τήν ἔννοια τοῦ «σάν», ὅπως γράφομε – λέμε στή νεοελληνική γλώσσα, ἐνώ στή δεύτερη (τοῦ «ὡς», μέ δασεία καί τόνον), ὅπως καί στήν ἐκδοχή τοῦ «ἔως», σημαίνει, ὅτι ὁ Ἁπ. Παῦλος ταξίδεψε ἀπό τή Βέροια μέχρι τή θάλασσα καί ἀπ' ἐκεῖ πῆρε τό πλοῖο γιά τήν Ἀθήνα. Τό «σάν» ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ ὅτι ὁ Ἐθναπόστολος προσποιήθηκε, πῶς – δῆθεν – θά χρησιμοποιήσει τή θαλάσσια ὁδó, προκειμένου νά παραπλανήσει τοὺς διώκτες του (πού ἦλθαν ἀπό τή Θεσσαλονίκη), ὅπως ἐρμήνευσε τό σημεῖο τοῦτο καί ὁ πανεπιστημιακός καθηγητής Παναγιώτης Τρεμπέλας.

Νομίζω, ὅμως, ὅτι, στήν ἐκδοχή τούτη, εἶναι δυνατόν «νά χωρέσει» καί μία ἄλλη ἄποψη: Νά πορευθήκαν ὁ Ἁπ. Παῦλος καί οἱ συνοδοί του μέχρι τόν ποταμό Λουδία (πού ἦταν ἀνέκαθεν

πλωτός), ό όποίος κατέληγε στόν Θερμαϊκό κόλπο (όπως καί ό 'Αλιακμονας, άλλωστε, αλλά καί οί λοιποί ποταμοί καί ποταμί-σκοι, πού διέρρεαν πάντοτε τήν κοιλάδα Θεσσαλονίκης—Πέλλας—'Εδεσσας—Βέροιας). Καί άπ' έκει νά πήραν τό πλοίο γιά τή Θεσσαλονίκη, γιά τόν Θερμαϊκό κόλπο, όπως συνέβαινε, άλλωστε, καί μέ τήν άρχαία Πέλλα (ή όποία ύπήρξε καί πρωτεύουσα του Μακεδονικού βασιλείου), πού έπικοινωνούσε, έτσι, μέ τήν πόλη τούτη, τήν όποία έκτισε ό Κάσσανδρος (τό 315 π.Χ), ένώνοντας τά πολιίσματα, πού προϋπήρχαν στήν ευρύτερη περιοχή. Πιστεύω όμως, ότι ή έκδοχή αυτή δέν έχει πολλήν πιθανότητα νά ανταποκρίνεται στήν αλήθεια, διότι (έάν είχε συμβεί τούτο) θά άναγραφόταν σχετικώς στίς Πράξεις των 'Αποστόλων, πού δέν ήταν δυνατόν νά παραλείψουν τό αξιοσημείωτο τούτο γεγονός, ότι —δηθεν— ό 'Απ. Παύλος έφυγε (γιά τήν 'Αθήνα) μέσω της Θεσσαλονίκης, του Θερμαϊκού κόλπου, ένώ δικαιολογείται, αντίθετως, πού δέν άναφέρει τόν άλλον ναυτικόν σταθμό, τόν όποιο, πράγματι, χρησιμοποίησε, γιά νά «πάρει τό πλοίο», είτε διότι άγνοούσε, δέν θυμόταν τό όνομά του ή έπειδή ήταν άσημος, είτε, τέλος, διότι συνέβαιναν καί τά δύο.

Έτσι, πρέπει νά συνεχίσουμε τήν παρατέρα διερεύνηση του προβλήματος, δηλαδή τόν έντοπισμό του τρόπου, «της όδοϋ», της άφίξεως του Έθναποστόλου στήν 'Αθήνα, μετά τήν άναχώρησή του άπό τή Βέροια, πού έγινε βιαστικά.

Πρώτα πρώτα, πρέπει, όμως, νά έξετάσουμε καί τήν άλλη άποψη, σύμφωνα μέ τήν όποία ό 'Απόστολος Παύλος (άπό τή Βέροια) πορεύθηκε δυτικά, της Βέροιας, άπό τόν όρεινό δρόμο, μέσω της όροσειράς του Βερμίου όρους, καί ότι έφθασε, στήν 'Αθήνα, μέσω της Θεσσαλίας, σύμφωνα μέ τά σχόλια στον όνομαζόμενον «Κώδικα D» (του «Βέζα», πού τόν κατέθεσε στή βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου του Καίμπριτζ), ό όποίος φέρεται ότι είναι του 6ου αιώνα (: «...παρήλθε δέ τήν Θεσσαλίαν· έκωλύθη γάρ εις αυτούς κηρϋζει τόν λόγον...»). Η έκδοχή αυτή θέτει ως δεδομένο, ότι ό Έθναπόστολος —δηθεν— ταξίδεψε άπό τήν ξηρά. Τούτο είναι αντίθετο, τόσο ως προς τά άναγραφόμενα, ρητώς, στή συντριπτική πλειοψηφία (σχεδόν παμψηφία) των άλλων Κωδίκων των Πράξεων των 'Αποστόλων (πού γράφουν ότι

ἔγινε χρήση τῆς θαλάσσιας ὁδοῦ), ὅσο καί στό δεδομένο, ὅτι τό ταξίδι ἀπό τήν ξηρά (γιά τήν Ἀθήνα) ἀπαιτοῦσε, τότε, δώδεκα ἡμέρες (ἀπό τή Βέροια), ἐνῶ χρειάζονταν, ἀντίθετα, τρεῖς ἡμέρες, μονάχα, γιά νά φθάσει κανεῖς στήν Ἀθήνα, ἂν τό ταξίδι ἐκτελοῦνταν, κανονικῶς, ἀπό τή θάλασσα καί δέν ὑπῆρχαν ἀκατάλληλες, καιρικές συνθήκες κ.τ.λ. Ἔτσι, ἀποκλείομε τήν περίπτωση νά ἔγινε τό ταξίδι τῆς ἀναχωρήσεως ἀπό τήν ξηρά.

Στό σημεῖο αὐτό πρέπει νά σημειώσουμε, ὅτι ὁ Ἄγγλος (στρατιωτικός καί ἀξιόλογος τοπογράφος καί περιηγητής τῆς πρώτης δεκαετίας τοῦ 19ου αἰῶνα) Οὐίλλιαμ Λήκ ἔγραψε (στό βιβλίο του «Ταξίδι στή Βόρεια Ἑλλάδα»), πῶς ὁ ἐπίσκοπος τῶν Σερβίων τοῦ ἰσχυρίσθηκε (μέ πολλήν ἐπιμονή καί ἐμμονή, μάλιστα), ὅτι ὁ Παῦλος ἔφυγε (ἀπό τή Βέροια γιά τήν Ἀθήνα) μέσῳ τῆς ὁδοῦ – διαδρομῆς πού ὁδηγεῖ (ἀπό τήν πόλη μας) στά Σέρβια, ἀπό τόν δρόμο ὁ ὁποῖος κινεῖται στά ριζά τῆς ὄροσειρᾶς τοῦ Βερμίου. Γιά νά ἐπιστηρίξει δέ τή γνώμη τούτη, ὁ ἀρχιερέας, ἐπικαλέστηκε τή (στοματική) σωζόμενη, τότε, παράδοση τῶν Χριστιανῶν τῆς περιοχῆς του, οἱ ὁποῖοι ἔδειχναν ἀκόμα καί τήν ὁδό, πού ἀκολούθησε ὁ Ἐθναπόστολος, ἀναχωρώντας ἀπό τά Σέρβια, μέ κατεύθυνση τήν Ἀθήνα. Ἡ ἄποψη αὐτή εἶναι, προφανῶς, ἀβάσιμη καί ἀποτελεῖ μία, συνηθισμένη, τοπικιστική ἐκδοχή, πού ἐπιχωριάζει συχνά στίς διάφορες περιοχές ὅλου τοῦ κόσμου, οἱ ὁποῖες ἐπιδιώκουν νά ἐμφανίζονται ὡς –δῆθεν– ὁ ὀμφαλός τῆς γῆς, ἢ, σέ κάθε περίπτωση, πεδίο, ὅπου –δῆθεν– ἔλαβαν χώρα μέχρι καί κοσμοϊστορικά γεγονότα!! Γι' αὐτό καί δέν ἐπικράτησε.

Καί ναί μέν ὑποστηρίζεται ἀπό τούς νεώτερους ἱστορικούς καί ἐρευνητές τῶν Σερβίων καί τῆς (νεώτερης) Κοζάνης, ὅτι ἀπό τή Βέροια ξεκίνησε ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ καί στήν περιοχή τους, ἀλλά δέν ὑπονοοῦν τοῦτοι (πολύ δέ περισσότερο δέν ὑποστηρίζουν ρητῶς), ὅτι ὁ Ἀπ. Παῦλος ἔφθασε, δίδαξε αὐτοπροσώπως καί στήν περιφέρειά τους. Νομίζω, ὅτι ἡ Βέροια χρησιμοποίηθηκε ὡς ὀρμητήριο γιά τή διάδοση τῆς διδασκαλίας τοῦ Ναζωραίου, ἀπό τούς συνοδοῦς τοῦ Ἐθναποστόλου (Σίλα καί Λουκᾶ), ἢ καί ἀπό νεοφώτιστους Χριστιανούς τῆς Βέροιας, μαθητές τούτου, ὅπως ἦταν, π.χ., ὁ Σώπατρος ἢ Σωσίπατρος, ὁ

γιός του Πύρρου, ο οποίος ακολούθησε ύστερα τόν 'Απ. Παύλο, όπως γνωρίζουμε από τη ρητή αναφορά του στην Καινή Διαθήκη.

Τέλος, αξίζει να επισημάνω και έδω, ότι η Βέροια θεωρείται η μητρόπολη απ' όπου μεταδόθηκε ο Χριστιανισμός και σε άλλες περιοχές, όπως της Έδεσσας, της Μοσχοπόλεως, της Ήπειρου γενικά, της υπόλοιπης Δυτικής Μακεδονίας, ακόμα δέ και της Θεσσαλίας. Άλλωστε, είναι γνωστό, ότι υποστηρίχθηκε, ακόμα, και η γνώμη, πως ο 'Απόστολος Παύλος (και ο Άγιος Ίερώνυμος) κήρυξε – δῆθεν – τό Εὐαγγέλιο και στους Ίλλυριούς της Τριβαλλίας (της Βοσνίας), έχοντας ως όρμητήριο, προφανώς, τή Βέροια, τό πιο κοντινό μέρος απ' όσα, τουλάχιστον, αναφέρουν οί Πράξεις τών 'Αποστόλων. Η άποψη αυτή είναι πολύ παλιά, άφοῦ τήν κατέγραψε (και τήν καταπολέμησε) και ο Γάλλος διπλωμάτης Φ. Πουκεβίλ, περιηγητής και ιστορικός, στό ταξίδι του (τό 1806) στη Μακεδονία. Και άς μή νομισθεῖ ότι εἶμαι «δάσκαλος» πού διδάσκει αλλά τόν Νόμο δέν «κρατεῖ», ότι, δηλαδή, έπηρεάζομαι από τή μεγάλη άγάπη μου και από τόν θαυμασμό μου για τό περίλαμπρο, ιστορικό κ.τ.λ. παρελθόν της «σεβαστής κυρίας» και «έρωμένης» μου, της Βέροιας, διότι τουτο υποστηρίζουν οί (μή Βεροιώτες) συγγραφείς, πού κατάγονται από τουτα τά έδαφικά διαμερίσματα, είτε άλλοι, οί όποιοι καταπίστηκαν (Έλληνες και άλλοδαποι) μέ τήν εξιστόρηση και τών γεγονότων, πού αναφέρονται στη διδασκαλία του 'Απ. Παύλου και στη διάδοση του Χριστιανισμού σε τουτα.

γ'. Η πιθανότερη πορεία του 'Απ. Παύλου μέχρι τήν 'Αθήνα

Γιά τή διερεύνηση του προβληματισμού, πού υπάρχει μεταξύ τών έρευνητών, σχετικά μέ τόν δρόμο τόν όποιο ακολούθησε ο 'Εθναπόστολος για να φθάσει στην 'Αθήνα, θα χρησιμοποιήσουμε τά δεδομένα τών ρωμαϊκών όδοιπορικών, τών έπιγραφών (μιλιαρίων) και τών τοπογραφικών στοιχείων, σε συνδυασμό μέ τή (στοματική ή γραφτή ήδη) παράδοση και μέ όσα μās διασώζουν κάποιες φιλολογικές πηγές.

Προκαταβολικῶς, σημειῶνῶ, ὅτι μποροῦν νά ὑποστηριχθοῦν δύο, κύριες, ἐκδοχές (πέραν ἐκείνης πού προαναφέρθηκε, ὡς πρὸς τή χρησιμοποίηση τοῦ πλωτοῦ Λουδία, ποταμοῦ ὁ ὁποῖος – ὅπως προσημειώθηκε – χυνόταν ἀνέκαθεν στόν Θερμαϊκό κόλπο, ὅπως καί ὁ Ἄλιάκμονας καί οἱ ἄλλοι ποταμοί καί οἱ ποταμίσκοι τῆς εὐρύτερης πεδινῆς περιοχῆς), γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο κατέληξε ὁ Ἐθναπόστολος (ξεκινώντας ἀπό τή Βέροια) στήν Ἀθήνα:

Ἡ μία ὁδός, ἡ ὁποία ὑπῆρχε (καί τότε), ἄρχιζε ἀπό τήν πόλη μας, περνοῦσε ἀπό τή γέφυρα τοῦ Ἄλιάκμονα καί κατευθυνόταν πρὸς τό λιμάνι τοῦ Δίου, μέσῳ τῶν Παλατισίων, τῆς Ἐλαφίνας κ.τ.λ., δηλαδή ἀπό τά βόρεια καί ἀνατολικά τμήματα τῶν Πιερίων, ἀκολουθώντας τό Ὀδοιπορικό τοῦ Ἀντωνίνου. Ἔτσι, διανύονταν 78 ρωμαϊκά μίλια, ἂν δεχθοῦμε τήν, προφανῶς, ἐσφαλμένη ἐγγραφή τοῦ Πετιγκεριανοῦ Πίνακα, κατά τή Φανούλα Παπάζογλου, ἤ, ἔστω, 36 ρωμαϊκά μίλια (ἢ 53 σημερινά χιλιόμετρα), ἂν ἀκολουθήσουμε τή διέλευση μέσῳ τῶν προπόδων τῶν βουνῶν, χαμηλότερα ἀπό τήν τωρινή Ἐλαφίνα, ὅπου βρέθηκαν σαφῆ σημεῖα τῆς χαράξεως ἀρχαίου δρόμου (στίς πλαγιές), ὅπως δέχεται ὁ Ν. Χάμμοντ, ὁ ὁποῖος γράφει ὅτι (στό πρῶτο μισό τοῦ 3ου αἰῶνα μ.Χ.) ὑπῆρχε μία γέφυρα στόν Ἄλιάκμονα, μεταξύ τῆς Βέροιας καί τῆς Παλατίτσας (σύμφωνα μέ τά δεδομένα τῶν Ὀδοιπορικῶν), ὅπου ἡ κοίτη εἶναι εὐρεία καί βραχῶδης, ὅπως ὑπῆρχε, ἄλλωστε, σέ ὅλες τίς ἐποχές, ἀνεξάρτητα μέ τό γεγονός ὅτι ἡ συγκοινωνία-ἐπικοινωνία (ἀπό τά ριζά τοῦ Βερμίου στά ριζά τῶν Πιερίων) γινόταν, συχνά, μέ τό περιβόητο «Καράβι», ὅταν ὁ ποταμός ἤ οἱ ἀνθρώπινες ἐνέργειες (ἤ καί οἱ παραλείψεις, ὅπως ἡ μὴ συντήρηση μέ τήν πάροδο πολλοῦ χρόνου) ἦταν ἡ αἰτία γιά τήν ὁποία ἡ διέλευση, μέσῳ τῆς γέφυρας, ἦταν ἀδύνατη.

Ἡ ἄλλη ἄποψη ὑποστηρίζει, ὅτι ἡ ὀδική συγκοινωνία-ἐπικοινωνία, μετά τά Παλατίτσια (κοντά στή σημερινή Βεργίνα), γινόταν ἀπό χωματόδρομο, πού ἔφθανε ὕστερα στό Νεόκαστρο (πρὶν καί δίπλα ἀπό τή σημερινή Μελίκη) καί ἀπ' ἐκεῖ κατευθυνόταν στή Βούλτισστα (τώρα Λιβάδι Πιερίας), προχωροῦσε στόν Κολινδρό καί κατέληγε στό λιμάνι τῆς Μεθώνης. Τήν τελευταία

έκδοχή δέχθηκε και ή ιστορικός του Κολινδρού Κλεοπάτρα Πολύζου-Μαμέλη, καταγράφοντας όσα διέσωσε ή στοματική, προφορική παράδοση. Φαίνεται, ότι ή άποψη αυτή έπιβεβαιώνεται και από τό σχετικό εύρημα της Βούλτσιστας – του Λιβαδιού. Πραγματικά, στην περιοχή αυτού του χωριού βρέθηκε μία ταφόπετρα (δυστυχώς όχι άκέραιη), ή όποία στήθηκε άρχικά, ως τέτοια, στα Έλληνιστικά χρόνια, και ξαναχρησιμοποιήθηκε ύστερα (και συγκεκριμένα τον 4ο αιώνα μ.Χ.), ως όδικό, σημειωτικό σημείο, μετρήσεως άποστάσεως, δηλαδή σαν μιλιάριο.

Τό αξιοσημείωτο είναι ότι –ετυχώς– άναγράφονται, σέ τουτό τό μνημείο, τά όνόματα των Αυτοκρατόρων (Συναυτοκρατόρων) Κωνσταντίνου (πού έπονομάστηκε ύστερα «Μέγας») και Λικινίου, πού συνυπήρξαν ως τέτοιοι στό χρονικό διάστημα 308-324 μ.Χ., όπως γίνεται δεκτό. Αυτός ό (ρωμαϊκός) δρόμος θά πρέπει νά συνέδεε όδικώς την Ήμαθία και την Πιερία, όπως δέχεται και ό Ν. Χάμμοντ.

Θεωρώ ότι ή πιθανότερη όδός, την όποία θά χρησιμοποιήσε ό Άπόστολος Παύλος, για νά φθάσει (και ή συνοδεία του) «...έως την θάλασσαν», ήταν ή δεύτερη, ή τελευταία (Βέροια–Άλιάκμονας–Παλατίτσια–Βούλτσιστα ή Λιβάδι–Κολινδρός–Μεθώνη). Και τουτό διότι δέν μπορεί νά είναι τυχαίο ότι ό δρόμος αυτός χρησιμοποιούνταν άνέκαθεν μέχρι και τελευταία, όποτε διανοίχθηκε ή παλιά, όπως και ή νέα ασφαλτόστρωτη Έθνική όδός, αλλά και οι Έπαρχιακές των γειτονικών περιοχών-χωριών των Νομών της Ήμαθίας και Πιερίας, μέσω Μελίκης–Άγίας Τριάδας (Προδρόμου)–Άγκαθιάς–Νεοχωρίου–Γέφυρας κ.τ.λ. Τουτός διερχόταν από τελείως πεδινά, κατά κανόνα, τμήματα (άντί των ήμιορεινών ή και όρεινών της πρώτης όδοϋ), ήταν συντομότερος, κατά πολύ, δηλαδή όδηγοϋσε άπ' ευθείας (μέ λιγότερον κόπο και γρηγορότερα) στη θάλασσα, της Μεθώνης (στη θέση, όπου ύπήρχε, τότε, ό οικισμός ή τό λιμάνι της).

Ό πρώτος δρόμος ήταν «στρατιωτικός», ό όποιος κατέληγε (μέσω της όρεινης Έλαφίνας, των Πιερίων, όπως προσημειώθηκε) στό Δίον, άκολουθώντας δυσπρόσιτα μέρη, πού βρίσκονταν και σέ τοποθεσίες, οι όποιες «για νά περπατηθοϋν» χρειαζόταν περισσότερον χρόνο (όπως και πολύν κόπο). Άλλωστε, ό πρώ-

τος δρόμος ήταν εκείνος, πού χρησιμοποιούσαν και τά στρατεύματα, δηλαδή ό «έπίσημος». Δέν πιστεύω, λοιπόν, ότι θά έπιλεγόταν αυτή ή όδός, για να φυγαδευθει -τρόπον τινά- ό καταδιωκόμενος και φυγαδευθείς Έθναπόστολος, δεδομένου ότι οί Βεροιώτες όπαδοί-συνοδοί του γνώριζαν, όπωσδήποτε, τά αντίστοιχα πλεονεκτήματα και τά μειονεκτήματα της καθεμιάς όδοϋ. Δέν θά προτιμούσαν, συνεπώς, ένα τόσο έπίπονο ταξίδι (άπό δυσπρόσιτα μέρη), έχοντας, μάλιστα, όρατόν και τόν κίνδυνο να συναντήσουν (στή διαδρομή τους) και κάποιο στρατιωτικό σώμα, στην πορεία τους.

Τέλος, δέν πρέπει να παροράται και τό γεγονός ότι ή παράδοση (στοματική στην άρχή και γραπτή ύστερα), πού επικρατεί, άναμφισβήτητα, στην Πιερία, είναι ότι ό Άπ. Παϋλος διήλθε άπό τόν Νομό της (προερχόμενος άπό τή Βέροια) και ταξίδεψε προς τήν Άθήνα άπό τή Μεθώνη, πού ύπάρχει και σήμερα, πλησίον στην κοντινή της, τωρινή, Νέα Άγαθούπολη και στό Έλευθεροχώρι. Και, μάλιστα, έχει κατασκευασθει και σχετικό μνημείο (σέ άκραίο βουναλάκι), στην Μεθώνη, τό όποιο έκτισαν, άκριβώς, σέ ένθύμηση του γεγονότος της άπ' εκεί διελεύσεως του Άπ. Παύλου και γενικότερα άπό τήν Πιερία.

Γενικότερα, νομίζω ότι δέν πρέπει να παραβλέπεται και εκείνο πού τυχόν διασώζει ή παράδοση, έφόσον δέν ύπάρχει κάποιο άλλο (γραπτό) μνημείο (έπιγραφή ή έγκυρη φιλολογική πηγή), αντιρρητικό, διότι δέν είναι παραδεκτό να ύποτιμῶται ό,τι διασώθηκε στην μνήμη του λαοϋ, για πολύν χρόνο, άκόμα και για αιώνες, μεταδιδόμενο ως ιερή παρακαταθήκη, άπό γενεά σέ γενεά, και διατηρούμενο ως «κόρη όφθαλμοϋ»...

5. Ήλθε στην Βέροια ό Άπ. Παϋλος άπό ανάγκη ή ήταν προγραμματισμένο;

Ή πόλη μας εκείνα τά χρόνια

Άρκετοί έρμηνευτές των Πράξεων των Άποστόλων και ιστορικοί των χρόνων της Καινης Διαθήκης (ιδιαίτερα στα παλιότερα χρόνια, όποτε δέν ήταν γνωστό τό ένδοξο παρελθόν της Βέροιας), άρκέσθηκαν στην άπλή μετάφραση ή παράφραση του

σχετικού (μέ τήν επίσκεψη στήν πόλη μας τοῦ Ἁπ. Παύλου) κειμένου, κυρίως ὅταν δέ είχαν ἔλθει ἐπί τόπου καί ἔγραψαν «ἐκ τοῦ μακρόθεν», ὅποτε τό γραπτό τους «ὄζει γραφείου» καί δέν ἀποδίδει τήν πραγματικότητα, οὔτε κἀν τῆς ἐποχῆς τους. Μάλιστα, ἡ ἔλευση-διδασκαλία τοῦ Ἁπ. Παύλου στήν πόλη μας εἶναι τό μοναδικό ἢ καί τό θεωρούμενο ὡς τό σημαντικότερο γεγονός γιά τήν ἱστορία τῆς Βέροιας, γι' αὐτό καί, ὅπωςδῆποτε, ἀναγράφεται (ὡς τέτοιο) καί στά λήμματα ὄλων τῶν ἐγκυκλοπαιδιῶν κ.τ.λ. ἐκδόσεων, ὅπως ἐπισήμανα ἐπανειλημμένα, σέ ἄλλες εὐκαιρίες.

Στά τελευταῖα 30-40 χρόνια ἄλλαξε, ὅμως, ἡ κατάσταση, καθώς δημοσιεύθηκαν πολλά βιβλία (αὐτοτελῆ) καί μελέτες (σέ ἐπιστημονικά περιοδικά) γιά τήν ἱστορία (τή γενική καί τήν ἐκκλησιαστική), γιά τή γεωγραφία, τοπογραφία κ.τ.λ., τόσο ὀλόκληρης τῆς χώρας μας ἢ τῆς Μακεδονίας, ὅσο καί τῆς Βέροιας εἰδικά. Ἡ δημοσίευση τοῦ σώματος τῶν ἐπιγραφῶν ἢ μονογραφιῶν, πού στηρίζονται, κυρίως, στό (ἐπιγραφικό) ὑλικό, στά στοιχεῖα τά ὁποῖα παρέχουν τοῦτες, ὅπως καί στά λοιπά μνημεῖα (ὅπως εἶναι, π.χ., οἱ ἐκκλησίες γενικά καί οἱ τοιχογραφίες τους ἢ οἱ φορητές εἰκόνες εἰδικά), ἀποκάλυψε τήν ἀκριβοδίκαιη θέση καί ἀξία τῆς Βέροιας, ἀπό τήν ἄποψη τῆς Ἱστορίας καί συγκεκριμένα τῆς ἐκκλησιαστικῆς, τοῦ Χριστιανισμοῦ. Μνημονεύω εἰδικά τή μονογραφία τοῦ Θ. Παπαζώτου, «Ἡ Βέροια καί οἱ Ναοί της (11ος-18ος αἰ.)», Ἀθήνα 1994, διότι ἀποτελεῖ τή νεώτερη (καί ἀξιόλογη) συμβολή.

Σπουδαία ἦταν ἡ πληροφορία, ὅτι ἡ πόλη μας –ὅπως προσημειώθηκε– ὑπῆρξε ἡ ἔδρα τοῦ «Κοινοῦ τῶν Μακεδόνων»: Ἐδῶ συγκεντρώνονταν οἱ Σύνεδροι ἀπό ὅλη (σχεδόν) τή Μακεδονία, σέ μιά ἀμφικτιονία, προκειμένου νά συσκεφθοῦν, νά τιμήσουν Βασιλεῖς ἢ Αὐτοκράτορες, νά συμμετάσχουν σέ ἀγῶνες ἢ νά παρακολουθήσουν τούτους. Τά σχετικά στοιχεῖα ἀποκτήσαμε μετά τή δημοσίευση σχετικῶν ἐπιγραφῶν, δεδομένου ὅτι οἱ (διασωθεῖσες) φιλολογικές πηγές σιγοῦσαν καί στό σημεῖο τοῦτο, μόνο δέ μερικά νομίσματα (τοῦ Κ.τ.Μ.) ἦσαν ἡ ἀφορμή γιά κάποιες, σχετικές (ὑποθετικές καί ἀόριστες) σκέψεις. Οἱ μελέτες τῶν διάσημων ξένων ἐπιγραφολόγων, κυρίως δέ τῶν Κόρμακ καί

Ἔντσον, ἀνοιξαν νέους δρόμους στήν ἔρευνα καί μᾶς ἔδωσαν ἀρκετές πληροφορίες, τίς ὁποῖες ἀξιοποίησαν ὕστερα καί Ἕλληνες Ἀρχαιολόγοι καί Ἱστορικοί, ὅπως ὁ Μαργαρίτης Δήμιτσας καί ὁ Ἀναστάσιος Ὁρλάνδος, γιά νά θυμηθοῦμε τούς σπουδαιότερους, γιά τή Βέροια, ἀπό τούς παλιότερους Ἕλληνες, ἤ καί οἱ νεώτεροι Δημήτριος Κανατσούλης (πού ἔγραψε εἰδική μελέτη καί γιά τό «Κοινόν»), Φ. Πέτσας, Δ. Σαμσάρης, Γ. Τουράτσογλου, Μ. Χατζόπουλος, Ἀργυρώ Τατάκη, Λ. Λουκοπούλου, Θ. Γαβριηλίδης, κ.ἄ., οἱ ὁποῖοι ἀξιοποίησαν κατάλληλα τίς πληροφορίες καί τῶν ἐπιγραφῶν καί προώθησαν τήν ἔρευνα.

Πρέπει, μάλιστα, νά ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ κλασσική μονογραφία τοῦ Τάρν (ἔκδοση τοῦ 1913, μέ τή μεταγενέστερη ἐπανακυκλοφορία της), γιά τόν Ἀντίγονο Γονατά (σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ καταγωγή τούτου πρέπει νά ἦταν ἀπό τή Βέροια καί ἡ ἐνίσχυση τούτης τῆς ὑποθετικῆς ἀπόψεώς του, γιά τό θέμα αὐτό, ἀπό τούς λοιπούς, νεώτερους, εἰδικούς μελετητές καί αὐτοῦ τοῦ ζητήματος), ὀδήγησε στήν ἀποδοχή τῆς ἐκδοχῆς, ὅτι οἱ Ἀντιγονίδες, δηλαδή ἡ τελευταία δυναστεία τῶν Μακεδόνων βασιλέων, πρέπει νά ὄρισαν τήν πόλη μας ὡς ἔδρα τοῦ «Κοινοῦ τῶν Μακεδόνων». Ἡ ἄλλη γνώμη εἶναι, ὅτι τοῦτο καθιερώθηκε στά Ρωμαϊκά χρόνια.

Ὅπως καί νά ἔχει ἡ, τότε, πραγματικότητα, τό βέβαιο εἶναι ὅτι ἡ Βέροια ὑπῆρξε σπουδαία καί σημαντική πόλη τῆς Μακεδονίας καί ὄχι, μονάχα, ἐπειδή εἶναι ὁ ἀρχαιότερός της οἰκισμός, τόν ὁποῖο γνωρίζομε, μέχρι σήμερα, πού διατηρεῖ (ἀναλλοίωτο) τό ἴδιο ὄνομα-ὄνομασία, ἀναφερόμενος στίς φιλολογικές πηγές – ὅπως εἶδαμε – 100 χρόνια καί πλέον ωρίτερα ἀπό τήν ἴδρυση καί τῆς Θεσσαλονίκης. Ἄλλωστε, ἡ Βέροια ὑπῆρξε ἀνεκάθεν πρωτεύουσα τῆς Ὀμηρικῆς («ἐρατεινῆς») Ἡμαθίας, ἡ ὁποία διατέλεσε τό λίκνο τῶν Ἀρχαίων Μακεδόνων, ὅταν ἐγκαταστάθηκαν τοῦτοι (προερχόμενοι ἀπό τήν «Ἄνω Μακεδονία») στήν «Κάτω Μακεδονία», στήν «παρά τήν θάλασσαν», ὅπως γράφουν οἱ Ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἱστορικοί.

Ἔτσι, στήν πόλη μας συγκεντρώνονταν οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν μακεδονικῶν οἰκισμῶν (μέ ἐξαίρεση τή Θεσσαλονίκη, τήν Ἀμφίπολη κ.ἄ. πόλεις καί πιθανόν καί οἰκισμούς τῆς «Ἄνω Μακε-

δονίας», κατά όρισμένη περίοδο, διότι υπάρχουν έπιγραφές, πού ύπονοούν, αντίθετα, τή συμμετοχή άφιερωτών, κατοίκων και άπό αυτούς). Τοϋτο γινόταν τόν μήνα Όκτώβριο (μᾶλλον δέ στό δεύτερο δεκαπενθήμερό του), δηλαδή όταν άρχιζε τό Μακεδονικό έτος. Οί Μακεδόνες Σύεδροι συμμετείχαν σέ πολυποίκιλες έκδηλώσεις, γιορτές, άγώνες (πού λέγονταν «Όλύμπια» και, συγχρόνως, και «Άλεξάνδρεια», γεγονός τό όποίο έπιβεβαιώνει τό δεδομένο ότι διατηρήθηκε ή έλληνική συνείδησή τους, ή έθνική, και μετά τή Ρωμαιοκρατία).

Άξίζει νά σημειωθεί και έδῶ ότι οί τίτλοι, πού άπενεμήθηκαν στη Βέροια (άπό Ρωμαίους Αυτοκράτορες) είναι ποικίλοι και πολυσήμαντοι, καθόσο δήλωναν τήν πρωτοκαθεδρία της άνάμεσα στις πόλεις τής Μακεδονίας (και όχι μονάχα σέ τούτη), ώστε ή Θεσσαλονίκη ήταν ή μόνη, ή όποία μπορούσε νά τή συναγωνισθεί στον τομέα αυτόν.

Νά οί τίτλοι τής πόλεώς μας:

«Η τών Βεροιάων μητρόπολις και δίσ νεωκόρος», ή «Η σεμνοτάτη μητρόπολις τής Μακεδονίας» ή και «λαμπροτάτη μητρόπολις».

Η λέξη (τίτλος) «νεωκόρος» (για τήν περίπτωση πού άναφέρεται σέ πόλεις) σημαίνει ότι ή Βέροια είχε τό άποκλειστικό προνόμιο νά άφιερώνει ναό στον Ρωμαίο Αυτοκράτορα, για τήν τέλεση τών σχετικών πράξεων τής αυτοκρατολατρίας και όσα άλλα μπορούσε νά ύποδηλώνει, νά ύπονοεί και νά συνεπάγεται τό γεγονός αυτό. Άς έπισημανθεί σχετικώς, ότι γνωρίζομε (άπό έπιγραφές), ότι τή Βέροια έπισκέφθηκαν και διέμειναν έδῶ και Ρωμαίοι Αυτοκράτορες και συγκεκριμένα ό Γορδιανός (τό 242 μ.Χ.) και ό Φίλιππος ό Άραψ, ένῶ βρέθηκαν, στην πόλη μας, ειδικά μνημεία για τήν αυτοκρατολατρεία του Κλαύδιου, του Τίτου (λίγο μετά τήν πρώτη έπίσκεψη του Άπ. Παύλου στη Βέροια) και του Νέρβα. Είναι, λοιπόν, πιθανόν ή τοποθέτηση – άποκάλυψη τούτων νά έγινε μέ τήν παρουσία και τών τιμώνων.

Είναι αυτονόητο ή, έστω, εύκολονόητο, ότι οί άνάγκες τής Βέροιας, για νά φιλοξενεί τόσους πολλούς και σημαντικούς άξιωματούχους, ήσαν δεδομένες, γεγονός τό όποίο σημαίνει, πώς ύπήρχαν οί άπαιτούμενοι, άνάλογοι (έπαρκεις και κατάλληλοι)

χώροι (δηλαδή κτίρια, γυμναστήρια, θέατρα κ.τ.λ.). Ἐξάλλου, στήν πόλη μας εἶχαν τήν ἔδρα τους οἱ πολλοί ἀξιωματοῦχοι τοῦ «Κοινοῦ τῶν Μακεδόνων, οἱ ὅποιοι ἦσαν ἀνεξάρτητοι καί ἄσχετοι μέ τούς ἄλλους, τούς τοπικούς, ἄρχοντες καί ἀξιωματούχους, καί ἀπό τίς ἀρχές (ἀπό τά συλλογικά ἢ καί ἀτομικά ὄργανα) τῆς πόλεως, τῆς Βέροιας, ὅπως ἦσαν ὁ Δῆμος, ἡ Βουλή, οἱ Γυμνασάρχιοι, οἱ Ἐφήβαρχοι, οἱ Ἀγορανόμοι, ὁ Σιτώνης, ὁ Εἰρηναρχης, ὁ Γραμματεὺς καί, βέβαια, καί οἱ Πολιτάρχες (τούς ὁποίους ἀναφέρουν, ρητῶς, οἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων καθόσον ἀφορᾶ καί στή Θεσσαλονίκη).

Ἡ Βέροια (ὡς ἔδρα, ἄλλωστε, τοῦ «Κοινοῦ τῶν Μακεδόνων») ἔκοβε δικά της νομίσματα, ἔχοντας (καί τούτη) τό σχετικό προνόμιο.

Γνωρίζομε ἀκόμα, ὅτι ἑκατό περίπου χρόνια μετά τήν πρώτη ἐπίσκεψη τοῦ Ἐθναποστόλου, ἔφθασε στήν πόλη μας ὁ γνωστός καί περιβόητος Σαμοσατέας συγγραφέας Λουκιανός, ὁ ὁποῖος ἔγραψε γιά τούτη, ὅτι ἦταν πόλη τῆς Μακεδονίας, μεγάλη καί πολυάνθρωπη.

Ἐπίσης, λίγο ἀργότερα, σέ περιοχὴ πλησίον στή Βέροια καί συγκεκριμένα κοντά στό σημερινό χωριό Λευκόπετρα, βρέθηκαν ἑκατοντάδες ἀπελευθερωτικές (δούλων) ἐπιγραφές, πού εἶχαν κατατεθεῖ στό ἱερό τοπικῆς, μᾶλλον, θεᾶς, ἢ ὁποῖα ἀναφέρεται μέ τό ὄνομα «Μήτηρ Θεῶν Αὐτόχθων». Μάλιστα, οἱ ἀφιερώσεις ἐγίναν ἀπό ἄντρες καί γυναῖκες (ὄλων τῶν ἡλικιῶν), πού κατάγονταν ἀπό διάφορα μέρη τῆς Μακεδονίας (ἀκόμα καί ἀπό οἰκισμούς τῆς «Ἄνω Μακεδονίας»), εἶναι δέ ἄξιο νά σημειωθεῖ, ὅτι ἀπό τούτη τή γεωγραφική περιοχὴ (τῆ Μακεδονία) προῆλθαν καί κύρια ὀνόματα ἀφιερωτῶν, σέ ἐνθύμηση τῆς ἀρχικῆς (φυλετικῆς κ.τ.λ.) προελεύσεως αὐτῆς τῆς ἴδιας, τῆς λέξεως, ἀρκετές ἑκατονταετίες πρὶν ἐμφανισθοῦν οἱ Σλάβοι στή Βαλκανικὴ.

Εἶναι, τέλος, ἀξιόλογο (ὥστε νά πρέπει νά μνημονευθεῖ καί ἐδῶ) τό γεγονός, ὅτι συναντᾶμε τὴ συνέχιση τῆς λατρείας τῶν προχριστιανικῶν, εἰδωλολατρικῶν θεῶν, στήν πόλη καί στήν περιοχὴ τῆς Βέροιας, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπό φιλολογικά μνημεῖα (ὡς εἶναι, π.χ., τό κείμενο τοῦ Λουκιανοῦ) καί ἀπό ἐπιγραφές, οἱ ὁποῖες βρέθηκαν (καί ἀποκαλύπτονται συνεχῶς) στή Βέροια καί

στήν περιφέρειά της, κυρίως δέ στήν εϋρύτερη περιοχή τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ τῆς Λευκόπετρας. Μάλιστα δέ πολλές ἀπ' αὐτές (τίς θεότητες) δέν ἦσαν ἑλληνικές, ἀλλά ξένες καί εἰσήχθηκε ἡ λατρεία τους ἀπό ἄλλους τόπους (προφανῶς μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἐγκαταστάσεως κατοίκων, ὀπαδῶν τους στόν τόπο μας, ὅπου ἐφθασαν ὡς μετανάστες, δοῦλοι κ.τ.λ. ἢ καί ἐξαιτίας τῆς ἐπαναγκαταστάσεως Μακεδόνων μετά ἀπουσία τους σέ ἄλλες χῶρες, ὅπου πολέμησαν ἢ καί παντρεύθηκαν ξένες, πιστές στίς τοπικές θεότητες). Ξέρομε, λοιπόν, ὅτι καί μετά τή διδασκαλία τοῦ Ἁπ. Παύλου λατρεύονταν καί στή Βέροια, π.χ., ἡ Ἀτάργατη, ὁ Σέραπις, ἡ Ἴσιδα, ἡ Ἐννοδιά (τῆς Θεσσαλίας) κ.τ.λ. Καί, βέβαια, δέν σταμάτησε ἡ λατρεία, παράλληλα, καί τῶν γνωστῶν θεῶν τοῦ Ὀλύμπου, τῶν Πανελλήνων, ἐνῶ συνεχίστηκε – ὅπως προσημειώθηκε – καί ἡ λατρεία τῶν Ρωμαίων Αὐτοκρατόρων, ἀλλά καί τοῦ (Μεγάλου) Ἀλεξάνδρου κ.ἄ.

Ἀναφέρθηκα διεξοδικά στίς πιό πάνω πληροφορίες (χωρίς νά ἔχω, βέβαια, τή δυνατότητα νά ἐξαντλήσω ὅλο τό σχετικό ὄπλοστάσιο τῶν πηγῶν καί τή φάρετρα τῶν βελῶν τῶν πληροφοριῶν, ὅποτε θά ἦταν δυνατόν, ἴσως, νά διαφωτισθεῖ πλήρως τό πλήθος τῶν ἐρωτημάτων, τῶν προβλημάτων, τῶν ζητημάτων καί τῶν θεμάτων, πού ἔχουν προκύψει γύρω ἀπό τοῦτα), προκειμένου νά καταστεῖ ἐφικτή ἡ παρακολούθηση τῆς προσπάθειάς μου, ἡ ὁποία ἀποβλέπει στό νά δώσει κάποιες νέες ἀπαντήσεις σέ μερικά, βασικά ἐρωτηματικά, πού σχετίζονται μέ τό πρῶτο ταξίδι τοῦ Ἐθναποστόλου στή Βέροια, πέραν ἐκείνων τά ὁποῖα διερευνήθηκαν μέχρι σήμερα. Δέν καταπιάνομαι, λοιπόν, μέ ἄλλα (γιά τά ὁποῖα ἔγραψα ἤδη), εἴτε μέ εἰδικότερες ἐπισημάνσεις, πού θά γίνουν ἀπό ὁμιλητές καί ὁμιλήτριες σέ τοῦτο τό διήμερο, στό Διεθνές Ἐπιστημονικό Συνέδριο «Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καί ἡ Βέροια», ὥστε νά ἀποφευχθοῦν οἱ ἐπαναλήψεις-ἐπικαλύψεις. Καί γι' αὐτό θά προσπαθῆσω νά συνεχίσω νά εἶμαι ρηξικέλευθος, ἔστω ὡς πρός τίς προθέσεις μου, κατά τήν παρουσίαση τῆς Ἀνακoinώσεώς μου.

Ἔχω δέ τήν ἐλπίδα (πιστεύω, μάλιστα, ὅτι δέν πρόκειται γιά ψευδαίσθησή μου), πῶς δέν θά εἶναι πλέον ἐπιτρεπτό νά γράφεται (ἀπό μερικούς, ξένους κυρίως, μελετητές), κατά τήν

ἐρμηνεία τοῦ σχετικοῦ κειμένου τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων, καθόσον ἀφορᾷ στή Βέροια, ὅτι ἦταν –δῆθεν– μικρή, ἄγνωστη καί ἄσημη πόλη. Καί τοῦτο διότι δέν ἀνταποκρίνεται ἡ (ἀπαξιωτική) γνώμη τούτη στήν ἱστορική ἀλήθεια καί στήν, τότε, πραγματικότητα, ἀφοῦ ἡ Βέροια –ὅπως ἀποδείχθηκε, ἔστω συνοπτικά καί ἀποσπασματικά– ὑπῆρξε σπουδαῖος οἰκισμός, κόμβος καί σημαντικό σημεῖο διελεύσεως-ἀφίξεως ἢ καί παραμονῆς τῶν Μακεδόνων (τῆς σημερινῆς Κεντρικῆς καί Δυτικῆς Μακεδονίας), γιά πολλούς καί διάφορους λόγους, ὅπως καί Ρωμαίων κ.τ.λ. Αὐτοκρατόρων κ.ἄ. σπουδαίων ἀξιωματούχων.

Ἄρα, δέν ἦταν τυχαία, ἀλλά προγραμματισμένη, ἡ ἐπίσκεψη τοῦ Ἀποστόλου Παύλου στή Βέροια καί ἡ διδασκαλία τούτου (ἐπανειλημμένα, 2-3 φορές τουλάχιστον), τόσο στή Συναγωγή τῶν Ἑβραίων τῆς πόλεως, ὅσο καί στή σημερινή θέση «Βῆμα τοῦ Ἀποστόλου Παύλου» (πού βρισκόταν, τότε, ἔξω ἀπό τόν οἰκισμό, στίς παρυφές του). Ἄλλωστε, γνώριζε, ἀσφαλῶς, ὁ Ἐθναπόστολος (ἢ πληροφορήθηκε, τό ἀργότερο ἀπό τούς Θεσσαλονικεῖς ὁπαδούς ἢ συνοδούς του) γιά τήν πολλαπλή σπουδαιότητα τῆς ἔδρας τοῦ «Κοινοῦ τῶν Μακεδόνων» (τῆς Βέροιας), γιά τήν ὑπαρξη ἐδῶ ἀνθούσας κοινότητας συμπατριωτῶν του (Ἑβραίων), ὥστε νά μή εἶναι δυνατόν νά παρακάμψει τήν πόλη μας, ἀλλά νά χρειασθεῖ νά τήν ἐπισκεφθεῖ καί νά διδάξει, ἐλπίζοντας ὅτι θά καρποφορήσει ἡ σπορά του. Ἐξάλλου, πῶς θά ἱκανοποιούσε, ἀλλιῶτικα, τήν παρακλητική πρόσκληση τοῦ Μακεδόνα (πού εἶδε στό ὄραμά του, στήν Τρωάδα), ἂν δέν ὀλοκλήρωνε τήν προσπάθειά του, μέ τό νά ἀκουσθεῖ ἡ νέα, ἐλπιδοφόρα διδασκαλία τοῦ Ναζωραίου καί στήν ἔδρα τοῦ «Κοινοῦ τῶν Μακεδόνων» (στήν «πολυάνθρωπη καί μεγάλη πόλη» μας τῆς Μακεδονίας), κατά τόν Λουκιανό, ἐπαναλαμβάνω); Τοῦτο ἦταν ἀπαραίτητο, δεδομένου, μάλιστα, ὅτι ὑπῆρχε, στή Βέροια, εὐρύτατο πεδίο δράσεως, ἀφοῦ παρατηροῦνταν μία πανσπερμία, ἕνας συγκρητισμός θρησκευτῶν καί λατρειῶν καί, συνεπῶς, πλῆθος ὑποψήφινων νεοφώτιστων ὁπαδῶν τῆς νέας θρησκείας, τῆς ἐλπίδας καί τῆς ἀγάπης.

Τό δέ γεγονός ὅτι δέν ὑφίστανται ἐπιστολές τοῦ Ἁπ. Παύλου, πού νά ἀπευθύνονται στήν Ἐκκλησία ἢ σέ κάποιον Χρι-

στιανό τῆς πόλεως μας (ὅπως ἔγινε μέ τίς ἄλλες μακεδονικές), δέν ἀποκλείει τήν ἐκδοχή νά μή διασώθηκαν οἱ, τυχόν, γραφεῖσες ἤ, ἀκόμα, μπορεῖ νά σημαίνει αὐτό, πῶς δέν χρειάστηκε νά ἀποσταλοῦν τέτοιες, στήν Παύλεια, Ἀποστολική Ἐκκλησία τῶν Χριστιανῶν τῆς Βέροιας, διότι λειτουργοῦσε τούτη κατά τρόπον ἱκανοποιητικό, μετά τήν ἐπανελημμένη ἔλευση τούτου, τοῦ Σίλλα, τοῦ Τιμόθεου, ἴσως δέ καί τοῦ Ματθαίου, τοῦ Πέτρου κ.ἄ. Νά εἶναι, ἄραγε, ἄσχετο καί τυχαῖο τό γεγονός ὅτι ἀπό τήν πόλη μας πῆρε μαζί του, ὕστερα, ὁ Ἐθναπόστολος καί τόν ἀγαπητό του μαθητή κ.τ.λ. Σώπατρο ἢ Σωσίπατρο, πού ἦταν Βεροιώτης;

Ἐπῆρξε καρποφόρα, λοιπόν, ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου στή Βέροια, ὅπου διέμεινε ἀρκετές ἡμέρες (ἤ καί μῆνες, ἀκόμα, ὅπως γράφει ὁ Ράμσει). Ὁ Ἐθναπόστολος βρῆκε, συνεπῶς, κατάλληλο περιβάλλον καί καλές (μέχρι ἄριστες) συνθήκες, ὥστε νά διαδώσει τόν Χριστιανισμό καί, ἀσφαλῶς, καί στήν εὐρύτερη περιοχή της, τουλάχιστον. Καί δέν γνωρίζομε πόσο, τελικά, θά ἔμενε στήν πόλη μας, ἴσως καί γιά μακρότατο διάστημα (ὅπως συνέβηκε στήν Κόρινθο), ἂν δέν προκαλοῦσαν νέα ἐπεισόδια καί ὀχλοκρατία οἱ θορυβημένοι (ἀπό τήν πετυχημένη διδασκαλία του στή Βέροια) Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης καί οἱ μισθοφόροι τους ταραξίες.

Ἄρα, ἡ Βέροια ἦταν καί τότε σπουδαῖο πολιτικό, πολιτιστικό, οἰκονομικό – ἐμπορικό, θρησκευτικό, στρατιωτικό κ.τ.λ. κέντρο, μέ σημαντικότερη καί ἀρχαιότερη ἱστορία. Ἐπόμενο ἦταν, λοιπόν, νά καταστεῖ καί ἀξιόλογη ἔδρα-βάση γιά τή διάδοση καί τοῦ Χριστιανισμοῦ. Κοντά καί παράλληλα στοὺς ὑπάρχοντες ναοὺς καί στά ἱερά τῶν ποικιλῶν θεῶν καί θεοτήτων (ἐλληνικῶν καί ξένων), ἀνεγέρθηκαν καί οἱ πρῶτοι ναοὶ λατρείας τῆς νέας θρησκείας. Ἐπῆρξαν, ἀσφαλῶς, πολλά παλαιοχριστιανικά μνημεῖα (σπηλαιόκτιστα ἢ ὄχι), τά ὁποῖα ἐξαφανίσθηκαν, ὕστερα, εἴτε ἀπό ἐξωανθρώπινες δυνάμεις ἢ ἀπό ἀνθρώπινες ἐνέργειες.

6. Η Έκκλησία της Βέροιας μετά τον Παύλο

Η προαναπτυχθείσα άποψη δέν είναι ιστορικώς έωλη. Ίσως νά επιβεβαιωθεί στό μέλλον, άν ανακαλυφθούν τά, τυχόν, διασωθέντα φιλολογικά ή αρχαιολογικά μνημεία καί τά τεκμήρια τής αποδείξεώς της.

Νά, λοιπόν, μερικά έπιχειρήματα, πού συνηγορούν γιά τή βασιμότητα αὐτῆς τής γνώμης μου:

Άγνοοῦμε, βέβαια, τόν (πλήρη) έπισκοπικό κατάλογο τής Χριστιανικῆς Έκκλησίας της, άν καί συγκεντρώνονται, συνεχώς, νέες πληροφορίες, δηλαδή γιά τά εκκλησιαστικά όνόματά τους, μέ τή δημοσίευση νέων φιλολογικῶν κειμένων, έπιγραφῶν καί άλλων αφιερωματικῶν μνημείων. Όμως, βρέθηκαν ύπολείμματα παλαιοχριστιανικῶν ναῶν ή μελῶν εκκλησιῶν ή έπιγραφές, πού συστοιχοῦνται μέ αὐτή τήν έκδοχή.

Μόλις τό 1935 δημοσιεύθηκε ή (στή Βέροια) εύρεθείσα, τότε, Άκολουθία, ὅπως καί ὁ Βίος, τό Συναξάρι, τής Άγίας Ίερουσαλήμ καί τῶν παιδιῶν της Σεκένδου, Σεκενδίκου καί Κηγόρου, (άπό τήν Άλεξάνδρεια τής Αἰγύπτου), πού μαρτύρησαν στήν πόλη μας στά χρόνια 276-282 μ.Χ., στήν έποχή τῶν διωγμῶν τῶν Χριστιανῶν άπό τόν Ρωμαῖο Αὐτοκράτορα Μάρκο Αὐρήλιο Πρόβο. Άρα, πληροφορηθήκαμε γιά τό μαρτύριο τοῦτο (τό ὁποῖο έπισυνέβηκε έδῶ), τοῦ 3ου αἰῶνα, μόλις πρίν 60 έτη, δηλαδή μετά 1650 χρόνια!!

Έξάλλου, τό 1971 δημοσίευσα (άπό Κώδικα τής Μονῆς τής Μεταμορφώσεως τῶν Μετεώρων) τήν άγνωστη Άκολουθία τοῦ Νεομάρτυρα (Μητροπολίτη τής Βέροιας) Άρσένιου, τόν ὁποῖο κρέμασαν οἱ εἰσβολεῖς Τοῦρκοι κατά μία άλωση τής Βέροιας (άπό τίς πολλές πού έλαβαν χώρα κατά τίς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 14ου καί στίς τρεῖς πρώτες δεκαετίες τοῦ 15ου αἰῶνα, ὅπως απέδειξα στόν 2ο τόμο τοῦ βιβλίου μου «Ίστορία τής Βεροίας», γιά τούς Βυζαντινούς χρόνους, Θεσσαλονίκη 1970). Άπό τή σχετική μονογραφία μου (ή ὁποία έκδόθηκε άπό τή Μητρόπολή μας, ὡς πρώτη έκδοσή της, στήν πλούσια σειρά πού άκολούθησε) επιβεβαιώθηκε (άπό σύγχρονη, σχεδόν, μέ τά γεγονότα, φιλολογική πηγή), ὅτι ὑπῆρξε, πράγματι, τό δεύτερο πρόσωπο τής

ἐπιχωριάζουσας στή Βέροια παραδόσεως γιά τό τριπρόσωπο τῶν πρωταγωνιστῶν στήν πολιορκία τῆς πόλεώς μας ἀπό τούς Τούρκους, ἐνῶ εἶχα συνταυτίσει ἤδη τόν προδότη Χατζηκατβία μέ τόν Ἰωάννη Χαριτόπουλο, τόν ὁποῖο ἀναφέρουν (ὡς ἀπαλλασσόμενον φόρων, διότι βοήθησε στήν ἄλωσή της) ἔγγραφο τοῦ τουρκικοῦ ἱεροδικείου τῆς Βέροιας, πού εἶχε ἐκδώσει ἡ Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, μέ τή φροντίδα – ἐπιμέλεια τοῦ Ἰωάννη Βασδραβέλλη. Καί, ἔτσι, ἔμεινε ἀναζητούμενη, γιά ἐπιβεβαίωση, μονάχα, ἡ «βασιλίτσα» Βεργίνα-Βιργινία, πού αὐτοκτόνησε, γιά νά μὴν πέσει στά χέρια τῶν Μουσουλμάνων, δοξάστηκε δέ τό ὄνομά της καί διότι δόθηκε τοῦτο στό νέο (1922) χωριό τῆς Ἡμαθίας, ὅπου βρέθηκαν (τό 1977 καί ὕστερα) οἱ γνωστοί βασιλικοί τάφοι τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων. Μάθαμε, λοιπόν, γιά πρώτη φορά, τό πραγματικό θρησκευτικό ὄνομα τοῦ ἥρωομάρτυρα ἀρχιερέα τῆς πόλεώς μας καί γιά τή δολοφονία του στά τέλη τοῦ 14ου ἢ στίς ἀρχές τοῦ 15ου αἰώνα.

Ἐξάλλου, ἀκόμα καί γιά τόν πολιοῦχο τῆς Βέροιας, τόν ὄσιο Ἀντώνιο, τόν νέο, τόν Βεροιέα-Βεροιώτη, χρειάστηκε νά ἔλθει τό ἔτος 1961, ὅποτε (στή μονογραφία μου «Σύντομη Ἱστορία τοῦ Χριστιανισμοῦ στήν περιοχή τῆς Βέροιας...») ὑποστήριξα ἀναλυτικά ὅτι ὁ συντοπίτης μας ἔζησε στά Βυζαντινά χρόνια (καί ὄχι στόν 16ο αἰώνα ἢ καί ὕστερα, ὅπως γραφόταν μέχρι τότε), ὕστερα δέ καί ἀπέδειξα τοῦτο, ἀφοῦ ἀπέκτησα καί ἀνέκδοτα ἔγγραφα (τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς) ἀπό τή Μονή τοῦ Φιλοθέου τοῦ Ἁγίου Ὁρους (ὅπου εἶχα μεταβεῖ) καί δημοσίευσά (τό 1965) περίληψη καί ἀποσπάσματα τους (σέ εἰδική μονογραφία μου γιά τοῦτον) χωρίς, ὅμως, νά κατορθώσω (μέχρι σήμερα) νά ὀλοκληρώσω τήν ἐργασία μου καί νά ἐκδώσω καί πλήρη τοῦτα.

Ἀκόμα, ἀγνοοῦσαμε, μέχρι πρὶν 13 χρόνια, ὅτι ἦταν Βεροιώτης ὁ ὄσιος-μοναχός Νικόδημος, πού ἔδρασε στή Μονή Φιλοκάλλη τῆς Θεσσαλονίκης, στόν 14ο αἰώνα, μέχρις ὅτου τόν ἐντόπισα καί δημοσίευσά σχετική μελέτη μου (στόν 22, 1982, τόμο τοῦ ἐπιστημονικοῦ περιοδικοῦ «Μακεδονικά», τῆς Ἐταιρείας τῶν Μακεδονικῶν Σπουδῶν).

Ἔτσι, ἄρχισε πλέον νά τιμᾶται ἡ μνήμη, τόσο τοῦ ὀσιομάρτυρα (μητροπολίτη) Ἀρσένιου, ὅσο καί τοῦ ὀσιου μοναχοῦ Νι-

κόδημου, τῶν ὁποίων συνέθεσε νέες ἀκολουθίες ὁ μοναχός καί πολυγραφότατος ὕμνογράφος Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης.

Τέλος, νά θυμίσω καί ἐδῶ, ὅτι δέν κατόρθωσα, μέχρι σήμερα (μετά ἀπό ἀγωνιώδεις ἔρευνες 35 ἐτῶν, σέ παγκόσμια κλίμακα), νά ἐντοπίσω ἀντίτυπο τοῦ «λανθάνοντος» βιβλιαρίου (τεύχους 27 σελίδων), τό ὁποῖο εἶχε φέρει πάλι στήν ἐπιφάνεια ὁ πολὺς ἐκκλησιαστικός συγγραφέας Μανουήλ Ἰ. Γεδεών, κατά παραχώρησή του ἀπό τόν γνωστό ἱεροψάλτη, συνθέτη τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς Κωνσταντῖνο Α. Ψάχο. Ἐννοῶ, βέβαια, τό «Τοπικόν Ἑορτολόγιον» τῆς μακεδονικῆς Βέροιας, τό ὁποῖο ἐξέδωκε (στά τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα) ὁ Βεροιώτης γιατρός Θεοδόσιος Κουτούνης (πού ἦταν, προφανῶς, μεταγενέστερο μέλος τῆς γνωστῆς βεροιώτικης οἰκογένειας τῶν Κωττουνίων). Δημοσίευσα ἤδη δύο μελετήματα, σχετικά μέ τοῦτο, ὅπου ὑπάρχει καί τό χρονικό τῆς ἔρευνάς μου, ὅπως καί οἱ σχετικές, ἀπαντητικές ἐπιστολές πολλῶν, ἐλπίζω δέ, πάντοτε, νά βρεθεῖ τελικά τό συγκεκριμένο (ἢ, ἔστω, ἄλλο) ἀντίτυπό του.

Καί τό βιβλιαράκι τοῦτο (ἂν καί μικρό «τό δέμας»), περιέχει ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιά τήν τοπική (καί ὄχι μόνο) Ἀγιολογία, τή Λειτουργική κ.τ.λ., ὅπως καί γιά τήν Ἐκκλησιαστική Ἱστορία, ἰδιαίτερα τῆς Βέροιας, ὅπως συμπεραίνεται ἀπό τά ἀποσπάσματά του, τά ὁποῖα δημοσίευσε ὁ Γεδεών (καί ἀναδημοσιεύθηκαν ἀπό ἐμένα, ὅπως καί ἀπό τόν γνωστό Ἑλληνα βιβλιογράφο Θωμά Ἰ. Παπαδόπουλο, στόν 2ο τόμο τοῦ σχετικοῦ, δίτομου, ὀγκώδους βιβλίου του, γιά τήν Ἑλληνική βιβλιογραφία 1466-1800, ὁ ὁποῖος ἐκδόθηκε ἀπό τήν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, τό 1986, ὡς «Παράρτημα» τοῦ 1ου τόμου, 1984, δηλαδή τοῦ 48ου τόμου, στή σειρά τῆς «Πραγματεῖαι», μετά ἐνημέρωση κ.τ.λ., πού τοῦ εἶχα κάμει).

Τό γενικό συμπέρασμά μου εἶναι, ὅτι δέν ἔχει κλείσει, ἀκόμα, ἡ ἐπιβαλλόμενη προσπάθειά μας, γιά τίς γνώσεις καί γιά τή γνώση μας, σχετικῶς μέ τά ὅσα ἐπισυνέβησαν ἀπό τήν πρώτη ἐπίσκεψη τοῦ Ἐθναποστόλου στή Βέροια καί ὕστερα.

Ἐδῶ, προσπάθησα ἀπλῶς νά δώσω μερικές ἀπαντήσεις σέ ὀρισμένα ἐρωτήματα – ζητήματα – προβλήματα, μετά εἰδική, νέα, συμπληρωματική μελέτη ἑνός μήνα καί πλέον. Δικαιούμαι

νά ἐλπίζω, ἄραγε, ὅτι προστέθηκαν κάποιες χρήσιμες καινούριες ψηφίδες ἀπό τόν φτωχό, πνευματικόν-ψυχικόν «ὄβολόν» μου, ὥστε νά γίνει πιό πλήρες τό σχετικό μωσαϊκό; Εἶθε, νά συνέβηκε τοῦτο.

Καί θά κλείσω τό κείμενο τῆς Ἀνακοινώσεώς μου, μέ τήν πετυχημένη ἀποτίμηση τῆς ἀξίας καί τῆς προσφορᾶς τοῦ Ἀπ. Παύλου, πού ὀφείλεται στόν γνωστό καί ἀξιόλογο (Θεολόγο-Φιλόσοφο) Εὐάγγελο Παπανοῦτσο. Μέ ἀφορμή τῆ συμπλήρωση ἢ, σωστότερα, τόν ἑορτασμό (τό 1951) τῶν 1900 ἐτῶν ἀπό τήν πρώτη ἔλευση τοῦ Ἐθναποστόλου στήν Ἑλλάδα γενικότερα, ἔγραψε, στήν ἐφημερίδα (τῆς Ἀθήνας) «Τό Βῆμα» (καί ἀναδημοσιεύθηκε στόν ἐκδοθέντα, τότε, πολυσέλιδον, ἀφιερωματικόν τόμο), περιεκτικότατο κείμενο, ὅπου χαρακτηρίζει τοῦτον, γράφοντας, μεταξὺ τῶν ἄλλων, γιά τόν Ἀπόστολον Παῦλο, ὅτι ὑπῆρξε: «Ἕνας μέγανος ἄνθρωπος σέ μιᾶ μεγάλη ὥρα τῆς Ἱστορίας. Αὐτός εἶναι ὁ Ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν». Συστοιχοῦμαι, συμφωνῶντας μαζί του, διότι εἶμαι θαυμαστής τοῦ Μακεδόνα Ἀριστοτέλη (τοῦ ἀνεπανάληπτου Πανεπιστήμονα) καί τῆς ὀρθῆς θεωρίας του γιά τή «Μεσότητα». Καί, ἔτσι, παίρνω καί τήν προσφιλή μου «κεντρώω», μέση, τήν κατάλληλη, σωστή νομίζω, θέση στό αἰώνιο ἐρώτημα τῆς Φιλοσοφίας, τῆς Κοινωνιολογίας, τῆς Πολιτειολογίας κ.τ.λ., ἄν, δηλαδή, οἱ μεγάλοι ἄνθρωποι δημιουργοῦν τόν Πολιτισμό, εἶτε, ἀντίστροφα, οἱ κατάλληλες περιστάσεις ἀναδεικνύουν τούς μεγάλους ἡγέτες (στήν εὐρύτατη ἔννοια αὐτῶν τῶν λέξεων) ἢ ἄν ἡ Ἱστορία ἀναδεικνύει τούτους, ἢ, ἀντίθετα, χαράσσεται τούτη ἀπό αὐτούς...

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ	7
ΥΠΟΔΟΧΗ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΛΕΙΨΑΝΟΥ	9
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ	21
ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ	27
ΜΗΝΥΜΑΤΑ	37

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ

1. Πρωτοπρ. Dr. Ioan Bouga, 'Ο Άγιος Παῦλος ἢ 'Ο πανθεολογισμός	57
2. Ἰωάννη Λ. Γαλάνη, Οἱ «ἐλληνίδες γυναῖκες...» τῆς Βέροιας	67
3. Ἰωάννη Δ. Καραβιδόπουλου Ἡ σημασία τοῦ κηρύγματος τοῦ Ἀποστόλου Παύλου στόν Ἑλληνικό κόσμο	79
4. Πausanία Π. Κουτλεμάνη, «Οὔτοι δέ (οἱ Βεροιεῖς) ἦσαν εὐγενέστεροι τῶν ἐν Θεσσαλονί- κῃ» (Πράξ. 17,11)	93
5. Χρήστου Κ. Οἰκονόμου, Ἱστορικοθεολογικές προϋποθέσεις τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστό- λων γιά τήν Ἱεραποστολή τοῦ Παύλου στή Βέροια	105
6. Παύλου Πυρινοῦ, Σῶπατρος ἢ Σωσίπατρος ἀπό τή Μακεδονική Βέροια, μαθητής τοῦ Ἀποστόλου Παύλου	175
7. Ξανθῆς Σαββοπούλου – Κατσίκη, Τόποι κηρύγματος τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Τό «Βῆμα» στή Βέροια	187
8. Στέργιου Ν. Σάκκου, 'Ο Παῦλος στή Βέροια (Πρξ 17,10-15)	201
9. Χρυσάνθης Μαυροπούλου-Τσιούμη, Τά βήματα τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἀπό τούς Φιλίππους ὡς τή Βέροια. Προφορική παράδοση καί ἀρχαιολογικές γνώσεις	223
10. Γεωργίου Χ. Χιονίδη, Ζητήματα ἀπό τίς ἀφίξεις τοῦ Ἀποστόλου Παύλου στή Βέροια	233

ΔΗΜΟΣΙ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΒΕΡΟΙΑΣ